KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVII. évfolyam. Március—Április. 2. füzet.

Jézus, az isten fia.

Irta: Gálfi Lőrinc.

A Jézus öntudatának vizsgálásánál, tanításának és teológiájának megértésénél rendkívűl nagyfontosságú s a keresztény gondolkozásra és vallásos életre elhatározó befolyású az a fogalomkör, mely a Jézus istenfiúságával áll kapcsolatban. Az egyháznak századokon keresztűl folyt vitái, a multban kialakult dogmai felfogása, meghasonlása, sőt jövő alakulása is, mind a Jézus istenfiúságának kérdése körül forognak. Az egyházi hatalom, művészet és kultusz is mindíg e fogalomban kereste forrását és magyarázatát. Ott találjuk e kérdést már nemcsak az egyház kezdő kialakulásánál és az evangéliumok forrásainál, hanem a Jézus kiválasztott tanítványainak, sőt magának Jézusnak is gondolatvilágában és ott találjuk a huszadik század vallásos gondolkozói lelkében is, kik magyarázatát akarják adni annak, hogy Jézus magát isten fiának tartotta-e s ha igen, milyen értelemben tartotta annak.

De elsőrendű kérdés ez a szabadelvű teológiában is, mely mindinkább magáénak vallja a tudományos megértés eszközeit, azokat a módszereket, melyeket a tudomány más ágainál is megbizhatóknak ismer el és nem keres felfoghatatlan misztériumokat a földi jelenségekben, szeszélyes következetlenségeket a természetben és világegyetemben, hanem örök és változhatatlan törvényeket, amelyek az isten tökéletességével ellentétbe nem jőhetnek.

A Jézus istenfiúságának kérdését az újtestamentum íróinál már meglehetősen előre haladott állapotban találjuk meg. Még a Márk evangéliuma is, melyet általában a legkorábbi evangéliumnak tartanak, Jézust már erős meggyőződéssel tartja az isten fiának s az ő életét és taníásait ebben a meggyőződésben írja le, így kezdvén a maga művét: A Jézus Krisztus, az *isten fia* evangéliumának kez-

dete. Ezt a meggyőződését nem is tünteti fel újnak, nem igyekszik indokolni és bebizonyítni, hanem egyszerűen csak elbeszélni kezdetétől végéig, vagyis a Jézus fellépésétől mennybemeneteléig. Ez a meggyőződés vonul végig az összes újtestamentumi iratokon és nyer kifejezést is minden alkalommal, ahol csak lehetséges. Az értelem pedig, melyben e meggyőződést hirdetik, leginkább az, hogy Jézus azért az isten fia, mert azonos a zsidóknak megigért Messiással, tehát a Dávid fia is és a zsidóknak felkent királya, Χριστός. Ez eredeti jelentése az istenfia kifejezésnek kétségen kívül módosult a páli levelekben, amelyek Jézust inkább lelki és erkölcsi Messiásnak tüntetík fel, ki nemcsak a zsidókért, hanem a pogányokért is jött a világra. Ismét más módosulást találunk a negyedik evangéliumban, mely a zsidó Messiást azonosítja a görög metafizikai gondolkozás Logosával, ki kezdetben istennél vala és isten vala (1.$_{1}$), ki által lett minden, ki az égből szállott le (1.$_{32}$), ki testté lett (1.$_{14}$) s kiről János bizonyságot tesz (1.$_{33}$—$_{39}$), hogy ez az isten fia s ki ismét felmegy a mennybe (3.$_{13}$).

A teológiának, mint tudománynak és nem misztériumnak, az a feladata, hogy meghatározza azt az értelmet, amelyet Jézus maga tulajdonított az ő istenfiúságának és érthetővé tegye azt az öntudatot, amellyel ő e fogalom iránt volt. Célom épen az, hogy az evangélíumokban Jézusról fenmaradt adatok alapján a teológiának ezen kérdésével foglalkozzam.

Mindenek előtt feltünő jelenség, hogy a Jézus által használt, avagy csak neki tulajdonított kifejezésekben is, sehol sem találjuk azt, hogy Jézus magát az isten fiának nevezte volna. Ő magát, mondhatjuk, rendszeresen és szereplése utolsó évében, mely időből legtöbb mondása maradt fenn az evangéliumokban, már teljes megszokottsággal mindig az *ember fiának* nevezi. E kifejezést még a negyedik evangéliumban is 12-szer találjuk meg a Jézus mondásai között, míg Márknál már 14-szer, Lukácsnál 25-ször és Máténál 30-szor. Sőt sok esetben épen az egyszerű „én“ névmás helyett is Jézus az „ember fia“ kifejezést teszi.

A keresztény egyházban kialakult dogmai felfogás nagy fáradsággal törekedett annak bebizonyítására, hogy Jézus maga is földi szereplése idejében magát isten fiának nevezte, azonban a szinoptikus evangéliumok fenmaradt tudósításai e törekvést nemcsak nem segítették, hanem mindinkább terjesztik azt a meggyőződést, hogy e nevet csak mások ragasztották Jézusra, ő azonban mindig igye-

kezett azt magáról elhárítani s magát csak az ember fiának, az emberi érdekek szolgájának tüntetni fel. A Jézus istenfiúságának legbuzgóbb hirdetői is kénytelenek a valóság előtt meghajolva elismerni, hogy Jézus a meglevő tudósításokban magát sehol isten fiának nem nevezi. Két helyet mégis találnak, melyekről azt állitják, hogy azokban Jézus magát isten fiának tekintette, bár nem nevezte annak.

Az egyik hely a Máté $11._{27}$, melyben Jézus az istent „az én atyám"-nak nevezi és azt mondja, hogy senki sem ismeri a fiut, csak az atya, az atyát sem ismeri senki, csak a fiú és akinek a fiú akarja megjelenteni (v. ö. Lk. $10._{22}$). E hely összefüggése úgy Mt.-nál, mint Lk.-nál nyilván azt mutatja, hogy Jézus épen emberi öntudatában ad hálát istennek, hogy előtte kijelentette magát olyan alakban, amint azt mások előtt még nem tette. E kegyes és vallásos hálaadás tisztán emberi öntudatot hirdet, amely szerint isten az embereknek atyja s az emberek istennek gyermekei, ha hozzá hasonlókká lesznek és az ő akaratával megegyező életet folytatnak. Ez értelemben mihelyt a fiú megjelenti valakinek az atyát s az megismeri őt és tiszta szívű lesz, vagy csak békességre igyekezik, azonnal ilyen isten fiává lesz. (V. ö. Mt. $5._{8}$—$_{9}$; Lk. $6._{35}$—$_{36}$).

A másik hely a Márk $13._{32}$. Itt egészen eschatologiai környezetben Jézus a világ végéről, a föld és az ég elmulásáról beszél és azt mondja, hogy ennek az idejéről „senki sem tud, sem az égben az angyalok, sem a fiú, hanem csak az atya". — A fiú itt mindenesetre Jézus, de épen nagy ellentétben az atyával, mert nem tudja azt, amit az atya tud. Vagyis korlátolt emberi tudású fiú és nem az, aki mindent tud, hanem csak azért fiú, mert az isten akaratával megegyező erkölcsi életet él.

Más két hely is van, amelyekben Jézus magát az isten fiának tünteti fel, bár ezekben, mint példázatokban, csak képletesen teszi. Ezek a Márk $12._{1}$ s következő és a Máté $22._{2}$ s következő versei. Az első a szőlősgazdáról szóló példázat, amelyben a gazda Jahweh, a szőlőskert pedig a zsidó nemzet. A gazda egymás után küldötte el az ő szolgáit, a prófétákat, hogy kapjon a munkásoktól a nagy gonddal berendezett szőlő gyümölcséből; de a munkások megverték, kővel megdobálták, fejét betörték és gyalázattal illetve visszaküldötték őket, sőt némelyiköket meg is ölték. Végűl egyetlen fiát küldé a gazda, de a munkások ezt is megölték, hogy az örökségen osztozkodjanak ők. Kétségtelen, hogy az egyetlen fiú itt is

Jézus. De azt már nem lehet kétségtelennek mondani, hogy itt Jézus más értelemben mondja magát az isten fiának, mint amely értelemben magát prófétának és az ember fiának tartotta, kinek sokat kell szenvednie és megöletnie (Mk. $9._{31}$). Sőt bár a képletes beszéd megkülönbözteti a szolgákat az egyetlen fiútól, vagyis a prófétákat Jézustól, csak betűhöz való ragaszkodás állíthatja, hogy Jézus itt nem azt hirdeti, hogy az ő szerepe, feladata és hivatása épen az volt, mint az előtte élt prófétáké t. i., hogy vigyen isten elé Izrael szőlőjéből istent megillető gyümölcsöt vagyis mutasson fel benne istennek tetsző erkölcsi életet.

A Máténál levő példázat sem visz minket ennél tovább s valószinűleg nem is származott Jézustól, hanem csak a Luk. $14._{16}$-ban leírt nagy vacsorának elváltoztatott alakja. E példázatban, mely a király fiának menyegzőjéről szól, a király szintén Jahweh, a fia, ki menyegzőjét tartja, a Messiás, a lakoma, melyet a király készített, a Messiás által alapított istenországa és az első sorban meghívott vendégek a zsídók. A szövegben a fiú vagy Messiás ismét Jézus, de csak abban az erkölcsi értelemben, amilyenben ő az istenországát megalapította. (Lásd erről Ker. Magv. 1911. 5. fűz. 271—273 lapjait).

Tulajdonképen tehát Jézus magát a szinoptikus evangéliumokban sehol sem nevezi szószerint isten fiának. A fennebbi négy hely is csak azt a jelentést hordozza magában, amellyel Jézus magát ember fiának hírdette s elenyésző csekély szám az ember fia kifejezés gyakori használatával szemben. Még abban az esetben is, ha Jézus nevezte magát valamikor isten fiának, úgy látszik hogy e kifejezést csak ritkán használta, sőt nagy valószinűséggel épen elkerülte.

Annál gyakrabban nevezik Jézust mások isten fiának. Mindhárom szinoptikus szerint, mikor Keresztelő János Jézust megkeresztelte, szózat hallatszott az égből: „Te vagy az én szerelmes fiam, akiben én gyönyörködöm“ (Mk. $1._{11}$; Lk. $3._{22}$; Mt. $3._{17}$). A Jézus elváltozásakor a felhőből szózat hallatszott: „Ez az én szerelmes fiam, őt hallgassátok“ (Mk. $9._{8}$; Lk. $9._{35}$; Mt. $17._{5}$). E természetfölötti vagy isteni hangok minden valószinűség szerint sohasem hangzottak el és csak a Jézus személye körűl keletkezett legendák meséiben voltak meg. De különös jelentést e szózatok nem is rejtenek magukban, mert jelentésük csak annyi, hogy Jézus azért isten fia, mert az isten szereti őt. Ebben az értelemben isten

fia volt az ótestamentumi teológiában a zsidó nemzet is. Isten fiai voltak a kiválasztott nép királyai is és isten fia volt különösen az eljövendő Messiás; de mind nem természetfölötti módon, hanem mint természeti lények.

Valamivel nehezebb kérdés merűl fel a sátán szavainál, ki a Jézus megkisértésében őt szintén isten fiának nevezi, legalább feltételesen: „ha isten fia vagy, mond e kőnek, hogy változzék kenyérré“ (Lk. $4._3$; Mt. $4._3$). A kisértő tehát nem hiszi, hogy Jézus isten fia természetfölötti értelemben és annak bebizonyítását kivánja tőle a természet törvényeinek önkényes megváltoztatása által. E kisértést való történetnek nem tarthatjuk, hanem csak mithosznak, mely az evangéliumok keletkezése idejében a Jézus személye körűl már meg volt.

A Gadarenusok tartományában mindhárom evangélium szerint Jézus különös ördögűzést végzett. Több ördögöt űzött ki egy emberből, vagy Mt. szerint kettőből és ezek megkérték Jézust, hogy mehessenek egy ott levő disznónyájba. Ezek is Jézust isten fiának nevezték (Mk. $5._7$; Lk. $8._{28}$; Mt. $8._{29}$). Itt is az isten fiának különös jelentése van, valószinűleg a csodatevő Messiás, kinek az ördögök is engedelmeskednek. Ez a fántásztikus mese nagyobb figyelmet már nem érdemel s legfeljebb azt mutatja, hogy milyen babonás és hiszékeny volt a kor, amelyben e történet hitelre számíthatott.

A Máté evangéliumában le van írva, hogy egy alkalommal Péter azt kivánta Jézustól, hogy ő a vizen járhasson. Jézus ezt neki meg is engedte és akik az esetet látták, leborultak Jézus előtt és ezt mondották: „Bizony isten fia vagy!“ Ez eset csak Máténál van leírva s magában véve hihetetlen költemény.

A Caesarea Filippiben történt jelenetnél a Péter vallomása a Máté szövege szerint ($16._{16}$) ez volt: „Te vagy a Krisztus, az élő istennek fia“. Márk és Lukács e történet leírásánál az „isten fia“ kifejezést nem használja s az egész történetet rövidebb és megbizhatóbb alakban írja le, úgyhogy a Máté szövege ezekkel szemben nem tekinthető hiteles tudósításnak.

A többi helyeken, ahol még Jézust isten fiának nevezik, mind az ő ellenségei nevezik annak. Így vallatásánál a főpap kérdi tőle: „Te vagy-e a Krisztus, az áldott isten fia?“ (Mk. $14._{62}$ v. ö. Mt. $26._{63}$). És Jézus ezt felelte: „Én vagyok. És meglátjátok majd az *embernek fiát* űlni a hatalomnak jobbján és eljöni az ég felhőivel“.

A keresztfánál a tömeg a Máté szövege szerint ezt mondotta Jézusnak: „Ha isten fia vagy, szállj le a keresztről“ (27.$_{40}$). Márk és Lukács azonban a megfelelő helyeken más nevet adnak Jézusnak és a „zsidók királyá“-nak mondják (Mt. 15.$_{32}$ és Lk. 23.$_{37}$). A százados, ki a keresztnél őrizte Jézust a Márk és a Máté leírása szerint a Jézus halála után azt a megjegyzést tette, hogy „bizony ez az ember isten fia vala“ (Mk. 15.$_{39}$; Mt. 27.$_{54}$). Lukács e helyen azt mondja, hogy a százados megjegyzése ez volt: „Bizony ez ember igaz vala“ (23.$_{47}$).

Ezek az összes helyek, amelyekben az „isten fia“ kifejezés a szinoptikus evangéliumokban előfordul. Jellemző tehát, hogy e kifejezés nem az ő tanításaiban fordul elő, hanem azokban a csodás történetekben, amelyeket a képzelet egy későbbi korban kötött össze a Jézus személyével. Egyetlen kivétel e tekintetben tán a főpap kérdése a vallatásnál. E helyek mindenike feltételezi, hogy az isten fiának a természet törvényeivel ellenkező és azokon felülálló cselekedeteket kell végrehajtania. Itt tehát nem arról az isten fiúságról van szó, amelyet Jézus tanított s amelyet minden ember megszerezhet magának, ha az atya akaratával megegyező életet folytat, ha békességre törekszik (Mt. 5.$_{9}$), vagy szereti még ellenségét is (Mt. 5.$_{45}$; Lk. 6.$_{35}$); hanem a csodákat tevő, mindenható és legalább is emberi tudást felülmuló istenfiúságról, amilyennek a Jézus kora az eljövendő Messiást vagy Krisztust hitte s akiről azt hírdette, hogy a világ nagy hatalmait is meg tudja dönteni. Nem egy helyen egyenesen meg is van mondva, hogy e Krisztus és az isten fia egy és ugyanaz. Így a Péter vallomásában Máténál és a főpap kérdésében Márknál az „isten fia“ csak hátul levő jelzőnek, appoziciónak van téve a Krisztus mellé. A Gadarénusok ördögei szintén csak appoziciónak teszik a Jézus után. A sokkal valószinűbbnek látszó és megtörtént eseményeknek tekinthető leírásokban Jézus az „isten fia“ kifejezésnek e második jelentésével egészen ellenkező dolgokat cselekszik és ellenkező szavakat használ. A keresztfán ellenségeiért imádkozik, kik nem tudják, hogy mit cselekesznek és szavai ezek: „Én istenem, én istenem, miért hagyál el engemet?“

Az az ellentét, amely Jézusnak, mint isten fiának, csodái és Jézusnak, mint ember fiának, fenmaradt mondásai között meg van, semmiképen sem egyenlíthető ki. Vagy a csodáknak kell eltünniök egészen, vagy Jézusnak legszebb tanításait és erkölcsi elveit kell

félretennünk, mint értéktelen és csak a Jézus életírói által költött eszméket. A főpapok és írástudók állítása teljesen igaz és emberileg helyes, midőn azt állítják Jézusról, hogy „másokat megtartott, magát nem birja megtartani" (Mk. 15.$_{31}$). Aki tud sétálni a tengeren, tud halottakat feltámasztani, vizet borrá változtatni, kenyereket és halakat megszaporítni: annak a keresztről is le kell szállania, ha annak szenvedései neki nem tetszenek s ha ő imádkozik, hogy múljék el e pohár tőle. Így jogos a főpapok és írástudók követelése is, hogy „a Krisztus, a zsidók királya, szálljon le most a keresztről, hogy lássuk és higyjünk (Mk 15.$_{32}$). Nem elég állítni, hogy Jézus itt ezt a csodát tette, amott meg azt, hanem neki itt is meg kellett volna mutatnia nyiltan és egyenesen, hogy ő fölötte áll az embereknek és a természet törvényeinek, mert rajta semmi erőszak nem tud diadalmat nyerni. A Jézus követőinek tudatában e követelés jogosultsága mindíg megvolt s igyekeztek is e követelésnek eleget tenni a lehetőség szerint. Azt állították Jézusról, hogy neki valamely végzet következtében meg kellett halnia, de azért ismét feltámadott s ez által be is bizonyította a maga csodás hatalmát és istenfiúságát. Azonban ez állítások csak azok számára bizonyítékok, akik azokat ilyeneknek el tudják fogadni. Teljes bizonyíték lett volna szükséges és helyes ez alkalommal. Ez pedig csak az lett volna, ha Jézus leszáll a keresztről sértetlenűl, vagy oda fel sem tudják tenni, ha a katonák százai sem elegendők az ő elfogására és semmi emberi találmány az ő megfeszítésére. Így azonban, ha el is fogadjuk mindazt, amit az ő tanítványai, életírói, követői, zsinatok, egyházi atyák és pápák a Jézus istenfiúságáról valaha állítottak, az emberiség mindíg olyan kétségben marad, mint amilyenben a főpapok és írástudók voltak a keresztnél. Mert ez állítások bármilyen tekintélyesek, a valóság meggyőző erejével sohasem hatnak az értelemre. Sőt a természeti törvények bővebb megismerése, Isten útjainak és eljárásának a világtörténelem más korszakaiban is tapasztalt módja épen az ellenkezőről győzik meg az emberiséget, t. i. arról, hogy Jézus nem volt és nem lehetett e csodás értelemben az isten fia, amelyet az evangéliumi írók és az egyház e kifejezéshez fűzött.

Ha tehát Jézus számára az „isten fia" kifejezés jelentett valamit és ő magát valaha annak tekintette, az nem abban az értelemben volt, amelyet kortársai, az evangélium írói és még később az egyház e kifejezésnek tulajdonítottak, hanem abban a lelki és

erkölcsi értelemben, amelynek a csodák véghezviteléhez, a természeti törvények felfüggesztéséhez és megsértéséhez semmi köze nincs. Ez értelemben Jézus, mint isten fia, egy az atyával, ismeri őt úgy, mint senki más nem és vele meghitt, bizalmas viszonyban van. Azonban ez nem a metafizikai egylényegűséget jelenti, hanem csak az etikai hasonlóságot, mely az isten és az ember fia között is lehetséges. Jézus sehol sem állítja, hogy ő más viszonyban van az atyával, mint az isten országának többi tagjai. Csak az az emberi gyarlóság, amely mindenképen előnyhöz akar jutni más ember fölött, sugalta azt a gondolatot, hogy az erkölcsi istenországban is a földi társadaloméhoz hasonló rangfokozatokat állítson fel és abban helytartóvá tegye Jézust. E gondolkozási mód csakugyan megvolt a Jézus idejében, sőt minden valószinűség szerint még a tanítványok között is. Mindhárom szinoptikus evangélium szerint a tanítványok magok is igyekeztek arra, hogy egyik a másik elé kerüljön az istenországában. Márk szerint (10.$_{35}$) Jakab és János, a Zebedeus fiai, Máté szerint (20.$_{20}$) tán inkább ezeknek az anyja, azt kivánták Jézustól, hogy ők mindkétfelől az első helyen legyenek Jézus mellett az istenországában, melyet ők egy nagy közebédnek tekintettek Jézussal az asztalfőn. A történet leírása egészben tán nem épen a valóságot tünteti fel, de a lényeget kifejezi, mely szerint e tanítványok nem tudták, hogy mit kérnek (Mt. 20.$_{22}$; Mk. 10.$_{38}$). Milyen óriási különbség van e jelenetnél a Jézus erkölcsi nagysága és legalább e két tanítvány gyarlósága között! Jézus, aki máskor is azt mondotta, hogy „tanuljátok meg tőlem, hogy én szelid és alázatos szívű vagyok“, itt keserűen tapasztalhatta, hogy tanítványai még mindíg távol vannak tőle. Az önző Zebedeus fiaknak kijelentette, hogy „az én jobb és bal kezem felől való ülést *nem az én dolgom* megadni, hanem azoké lesz az, akiknek elkészíttetett“. Mikor pedig a másik tíz tanítvány kezdett haragudni Jakabra és Jánosra, Jézus magához szólítván őket, mondá nékik: Tudjátok, hogy azok, akik a pogányok között fejedelmeknek tartatnak, uralkodnak fölöttük és az ő nagyjaik hatalmaskodnak rajtuk. De nem így lesz közöttetek. Hanem, aki nagy akar lenni közöttetek, az legyen a ti szolgátok. És aki közületek első akar lenni, mindenkinek szolgája legyen. Mert az embernek fia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és adja az ő életét váltságul sokakért (Mk. 10.$_{42}$—$_{45}$).

E tanításokat nem tekinthetjük épen szószerint Jézustól szár-

mazottaknak, mert a későbbi kor ezekre is reá üthette a maga bélyegét. Így az utolsó szavak különösen dogmatikus színezetűek és ex eventu következtetéseknek kell tartanunk. De a két evangélium összehangzó leírása mégis valószínűvé teszi, hogy e tanítások lényege Jézustól származott, még pedig a Zebedeus fiainak nagyratörő önzése miatt. És itt látszik meg leghívebben, hogy milyen volt a különbség a között a Messiás között, amelyet a tanítványok vártak és a között, amelynek Jézus magát tartotta. Ez utóbbi az ember fia, ki szolgálni akar az embernek és az istennek: az előbbi pedig az Isten fia, kitől azt várták, hogy uralkodjék és méltóságokat osztogasson az isten országában is. Jézus megmagyarázza a tanítványoknak s e magyarázatot már a Lukács evangéliuma is ismeri ($22._{25}$), hogy az általa alapított vagy alapítandó erkölcsi birodalomban nem úgy van, vagy lesz, mint a világi birodalmakban, hol királyok uralkodnak és nagy hivatalnokok hatalmaskodnak s a Lk. éles megjegyzése szerint, mely Jézustól is származhatott, *még jóltevőknek is hivatnak;* hanem a legnagyobb olyan, mint a legkisebb, azaz teljesen egyenlők és aki fő, mint aki szolgál és aki nagy akar lenni, az legyen a mások szolgája, aki pedig épen első akar lenni, az legyen mindenkinek szolgája.

A Jézus istenfiuságánál vagy messiásságánál tehát nem valamely ókori, babonás hít beteljesüléséről, az istenség deisztikus megnyilatkozásáról, csodás azaz természetfölötti beavatkozásról van szó, hanem a világ theisztikus felfogásának egy tüneményéről, egy jelenségről a Jézus öntudatában, az erkölcsi világrendről, az emberiségnek örökös, nagy kérdéséről, amely modern társadalmunkat épen úgy, vagy még jobban érdekli, mint a Jézus korát. Jézus, legalább az ő hite és meggyőződése szerint, ezt az örökös nagy kérdést oldotta meg az Isten országának megalapításával. Ezért hihette és vallhatta és vallotta is, hogy ő az istennek fia, az igazi Messiás, ki minden más Messiásnak az elküldését fölöslegessé teszi az emberiség számára. Sőt meggyőződése szerint őt isten épen azért küldötte, hogy ő legyen ez erkölcsi világ Messiása.

Jézus egyes cselekedeteinek és valódiaknak tekinthető mondásainak idejét és pontos sorrendjét ma már nem tudjuk megállapítni. Semmiképen sem gondolhatjuk el, hogy hite és felfogása minden egyes dologról egy és ugyanaz volt életének végeig, hacsak az ő öntudatát nem gondoljuk egészen másnak, mint amilyenről mi fogalmat tudunk alkotni. Ez esetben azonban a tudományos teológiának hozzá semmi köze nem lehet. Azonban az evangéliumok

által neki tulajdonított cselekedetek egy része és különösen a neki tulajdonított mondások a teológusok javarészét arról győzték meg, hogy az ő öntudata teljesen emberi volt. A kor műveltségének és tudományának színvonalán álló teológusok ma már csaknem kivétel nélkűl ennek a nézetnek hódolnak s a legutolsó emberöltő nem is tartja teológiának azt, amely a Jézus öntudatában az emberinél többet tételez fel. Ez emberi öntudatnak azonban korunk tudományossága sokkal nagyobb fontosságot tulajdonit, mint amekkorát a megelőző korok tulajdonítottak. Olyannak tekinti azt, mint amely a csupa természeti létet felülmulja, áthatja és az embert a lelki világ középpontjával, az istennel köti össze.

Jézusnál is ez emberi öntudat épen úgy, mint más embernél, a tapasztalatok összességétől volt feltételezve. Hogy fellépése előtt milyen lehetett, arról csak a fellépése utáni tetteiből és mondásaiból, amelyek esetleg fenmaradtak, alkothatunk magunknak némely halvány fogalmat. Ilyen célt szolgáló kisérleteknek kell tekintenünk mindazokat a legendás és mithikus történeteket, amelyeket a Jézus születéséről és gyermekkoráról a későbbi kor költött. A gyermekkori vitatkozás a papokkal, a megkeresztelkedés és megkísértés történetei ezeknél csak annyiban állanak közelebb a valódisághoz, hogy ezekről már maga Jézus beszélhetett valamint a tanítványoknak, amit a képzelődés később fántásztikus mezbe öltöztetett és kidolgozott. Sokkal fontosabbak ezeknél a fellépés utáni események. Ekkor Jézus már öntudatos célt tűzött ki maga elé. Amit ekkor tett és mondott, azt e cél érdekében tette és mondotta s egész gondolkozása terveinek szolgálatába szegődött.

A teológiának legfontosabb kérdése tehát az, hogy Jézus e fellépése utáni időben mit tett, mit mondott, magát minek tartotta, mit értett az isten országa, az ember fia és, ha magáról ezt az elnevezést is használta, az isten fia kifejezésen. Tett-e csodát ő maga? Állította-e magáról, hogy ő a természet törvényein akarata szerint tud változtatni? Azonosította-e magát a zsidók által várt Messiással vagy Krisztussal? E tekintetben a tudománynak nincs semmi adata, sem oka, sem joga arra, hogy Jézusban egy minden analógián felülálló öntudatot keressen és tételezzen fel. Arra azonban minden oka és joga megvan, hogy tettei és mondásai mögött, amelyeknek valódiságában kételkedésre okot nem talál, valódi emberi öntudatot állítson. Ha a Jézus valódi tettei és mondásai gyarlók és nem következetesek, vagy azokban nincs erkölcsi

fenség és igazság, avagy minden jó és nemes szándék mellett is csak ámításra, sikerre és hatalomra számítottak, mint oly sok hamis profétái, akkor kötelessége a tudománynak, hogy ezt kimutassa és felettük napirendre térjen. Ellenben ha bennük egy nagy lélek őszinte megnyilatkozását, megcáfolhatlan és ma is érvényes erkölcsi igazságot és valóságot ismer meg, akkor köteles azokat kellően értékelni, érvényüket elismerni és az emberiség közös kincsévé tenni. És a teológia, mint tudomány, sok vergődés, hosszú és fáradságos munka és kétezer éves tapasztalat után ma már ez utóbbiakat műveli.

Ilyen nézőpontból a Jézus tettei és mondásai egészen más elbírálás alá esnek, mint a régi dogmatikus felfogás idejében. Nem ítéljük azokat többé feltétlenül igazaknak és helyeseknek s amennyiben lehetetlennek is ítéljük, meg nem történtnek is tekintjük. A szűztől való születés, az angyalok éneke, a bölcsek vezetése a csillag által, az égi szózat és a szentlélek alászállása galamb képében a keresztelkedésnél, a csodatételek, az ördögökkel való beszélgetések, az átváltozás, a feltámadás és mennybemenetel a tudomány számára megszüntek tényezők lenni s jelentésük legfennebb átvitt értelemben van.

Tett-e Jézus csodákat, vagy általában tudott-e Jézus ilyeneket véghez vinni? E kérdésre a tudomány határozott felelete tagadó. Mindazok a tények, amelyeket az újtestamentum leírásaiból valaha csodáknak tekintettek, vagy nem voltak csodák, vagy téves hiten alapultak, vagy épen ámításon épültek fel. Ez utóbbit, t. i. az ámítást, Jézusról nagyon kevesen merték még állítani s csak az olyan kishitűség állította és állíthatja, mely nem tudja elhinni, sőt elképzelni sem, hogy ember a maga földi életét képmutatás és hazugság nélkül is le tudja élni.

Egészen más kérdés az, hogy vajjon Jézus maga hitte-e magáról, vagy másról is, hogy csodát tud müvelni és müvelt is. Hogy mások az ő korában ezt hitték, az egészen bizonyosnak látszik az egykorú irodalomból. Így Jézusnak is e tekintetben lehetett téves az ő felfogása. Erről azonban az evangéliumok tudósításai nem nyújtanak egészen meggyőző bizonyitékot. Az ott leírt csodák egytől-egyig olyanok, hogy nem győzik meg az értelmet a maguk csodás és megtörtént voltáról. A Jézus magatartása is velük szemben az evangéliumi előadások szerint olyan, amelyből inkább arra tudunk következtetni, hogy neki harcolnia kellett hallgatóinak

felfogásával, mely tőle csodákat követelt. Mindhárom szinoptikus evangéliumnak kitűzött célja, hogy Jézust az isten fiának, a csodákat mivelő Krisztusnak vagy Messiásnak tüntesse fel. De a hagyományban és az általuk használt forrásokban megvolt adatokat még sem tudták annyira átöltöztetni, hogy Jézusnak magának a csodákról táplált nézeteiről tudósításokat és egyenes kijelentéseket ne tartottak volna meg. Az evangéliumok előadása szerint a sokaság csak annyiban hitt Jézusnak, amennyiben az ő tetteit csodásaknak találta. Őt csak azért kereste a tömeg, hogy gyógyításait és ördögűzéseit lássa. Jézus pedig folyton kerüli a csodatevésnek még látszatát is. A sokaság hiszi, hogy ő csodákat tett, szeretne meggyőződni is arról magától Jézustól, hogy e hite nem alapszik tévedésen. De Jézus ilyen nyilatkozatot nem tesz, hanem épen megtiltja a meggyógyítottaknak, hogy az ő tetteiről úgy beszéljenek, mint csodákról (Mk. 44; 7.$_{6}$; 8.$_{26}$; Mt. 9.$_{30}$). Maga az evangéliumi leíras nem egyszer nyiltan kifejezi, hogy Jézus az ő csodatetteit tanúk nélkül vitte véghez, sőt igyekezett arra, hogy tanúi ne legyenek (Mk. 5.$_{37}$; 7.$_{33}$; 8.$_{23}$). Miért nem törekedett ő inkább az ő Messiás voltának bebizonyitására, mint épen az ellenkezőre?

Ugyancsak az evangéliumi leírások szerint nemcsak a főpapok és írástudók (Mk. 15.$_{32}$), hanem a farizeusok (Mk. 8.$_{11}$) és a sadduceusok (Mt. 16.$_{1}$) is elégedetlenek voltak a gyógyításokkal, amelyeket bármelyik rabbi is eszközölhette volna. Nekik olyan csoda kellett, amely a Jézus isteni hatalmát kétségbevonhatlanul bizonyította volna, vagyis, amint Máté ki is fejezi, arra kérték őt, hogy mutasson nekik *mennyei jelt.* A Jézus felelete szerint pedig e gonosz népnek nem adatik jel, hanem ha a Jónás prófétának jele (Mt. 12.$_{39}$; 16.$_{4}$; Mk. 11.$_{29}$—$_{0}$). És mi volt a Jónás prófétának jele, mely az evangélista szerint épen olyan világos jel volt, mint a borus és veres ég a zivatar kitörésére? Az, amit Lukács nyiltan ki is fejezett, hogy ahol prófétának kell megjelennie, mint Jónásnak a ninivebeliek előtt, hogy az elharapózott gonoszságot ostorozza és az igazságért harcba szálljon a többség ellen, ahol háborúságot szenvednek az igazságért (Mt. 5.$_{11}$), ott nem az isten országa, hanem a sátán birodalma van elterjedve, mert nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek (Mk. 2.$_{17}$). Az az esetlen magyarázat pedig, melyet Máté e jelhez fűz (12.$_{40}$), még csak szóra sem érdemes. Mert miképen Jónás jelül volt a ninivebelieknek, azonképen lesz az embernek fia is e nemzetségnek

(Lk. 11.$_{50}$). Az az Jézus is, mint Jónás, nem azért jött, hogy az igazakat hívja a megtérésre, hanem a bűnösöket (Mt. 9.$_{13}$. v. ö. 18.$_{11}$). Lukács szerint Jézus is így beszélt a sokaságnak: Mikor látjátok, hogy napnyugtáról felhő támad, azonnal ezt mondjátok: Zápores jő; és úgy lesz. És mikor halljátok fúni a déli szelet, ezt mondjátok: Hőség lesz; és úgy lesz. Képmutatók, az égnek és a földnek ábrázatáról tudtok itéletet tenni? És mi dolog, hogy ti magatoktól is meg nem itélitek, mi az igaz (12.$_{54}$—$_{57}$).

Következetesek-e tehát az evangéliumok leírásai? Lehetséges-e, hogy Jézus megtagadja a csodatevést, a mennyei jelt, de azokat mégis mívelje? Lehetséges-e, hogy ő azokról beszéljen is, nem is, sőt azoknak hirdetését másoknak is megtiltsa? Lehetséges-e, hogy ő csodákkal akarja is, ne is akarja bizonyítani a maga istenfiúságát? Az ilyen eljárásnál nem istenibb-e az ő emberi imája: én istenem, én istenem, miért hagytál el engemet? Ha tehát Jézust a csodatevő Messiásnak, az isten természet fölött álló fiának akarjuk tekinteni, akkor a csodákra vonatkozó fennebbi nézeteit, tetteit és mondásait az evangéliumokból törülnünk kell, mint nem Jézustól származókat s helyettük azokat kell valódiaknak tekintenünk, amelyeket lélektani ismereteinkkel és a természet ismert törvényeivel összhangzásba hozni nem tudunk.

Igaz, hogy Jézus használ néha olyan kifejezéseket is, amelyek látszólag az ő csodatetteire való hivatkozásnak tekinthetők. Ilyen például a Keresztelő János követeinek adott válasza, kik tőle mesterük nevében azt kérdezték, hogy „te vagy-e az, aki eljövendő vala, vagy mást várjunk?“ János tehát szintén azt kérdeztette, amely kérdéssel oly gyakran találkozunk az evangéliumokban, hogy t. i. Jézus maga mondja meg nyiltan, hogy ő-e a zsidók által várt Messiás. Magának a kérdésnek oly gyakori feltevése az evangéliumokban s annak csodák és ördögi szellemek által történő erőszakos bizonyítása arra vallanak, hogy az evangéliumok irói bár hihették és hirdethették a Jézus természetfölötti istenfiúságát, meggyőződésük nem volt teljes s hogy többet ne mondjunk, maguk is szerettek volna erről teljes meggyőződést szerezni. A Jézus felelete a János kérdésére nem tagadó, de mégsem olyan határozott és egyenes, mint amilyen volt vallatásánál a főpapnak adott válasza. Miért nem mondotta Jézus ez alkalommal: „én vagyok, aki eljövendő vala és mást ne várjatok“. Azért, mert tudva valótlant állítani nem akart. Az ő itéletében a várt Messiás között és közötte

szédületes nagy különbség volt. Ő nem izenhette vissza egykori mesterének, hogy ő azonos azzal, akiről János prédikált volt, ki uralkodik, kinek szórólapátja kezében van és megtisztítja szérűjét s ki elől a viperák fajzatainak menekülniök kell. Izenete inkább csak az lehetett volna, hogy ő csak ember fia, ki szelid és alázatos szivű: ki nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon másoknak és adja az ő életét is váltságúl sokakért; aki hirdeti az isten országának eljövetelét és már némi sikerre is hivatkozhatik. Ezért felel így: „Elmenvén mondjátok meg Jánosnak, amiket láttatok és hallottatok. Hogy a vakok szemeik világát veszik, a sánták járnak, a poklosok megtisztulnak, a siketek hallanak, a halottak feltámadnak, a szegényeknek az evangélium prédikáltatik. És boldog, valaki énbennem meg nem botránkozik". (Lk. $7._{22}—_{23}$; v. ö. Mt. $11._{3}—_{6}$). Vajjon csakugyan az általa végzett csodákra hivatkozik-e Jézus e feleletben, ha az lényegében tőle származott? Határozottan nem. Ő csak hivatkozik az általa elért eredményekre, tanításának céljára és tartalmára és boldognak mondja azt, aki benne meg nem botránkozik. Feleletében a saját, a János és a kortársak vallásos szokása szerint metaforikus kifejezéseket *is* használ és a prófétára hivatkozik (Ezs. $35._{5}—_{6}$), kinek a szavai az ő felfogása szerint benne és az ő munkája által beteljesednek. Nem testi, hanem lelki vakokról, sántákról, poklosokról, siketekről és halottakról beszél, tehát Jézus az ő feleletében s végűl még az ezek meggyógyításánál is nagyobb és szokatlanabb dologról: hogy még a szegények is örömhirt hallanak az ő világfelfogásában. Így felelete a János kérdésére egészen határozott. Ő nem a csodákat mivelő Messiás, hanem a helyes lelki élet vezére. Boldogok tehát azok, akik az ő tanításait megértik és teljes mélységükben értékelni tudják, akik nem azt a hagyományos Messiást várják, akiről a régi próféták jövendöltek s akinek közeli eljöveteléről János is tanított a pusztában; hanem hisznek az isten országának eljövetelében úgy, amiként arról ő tanit, az ember fia, kinek magvetői munkája némely lelkekben már jó talajra is talált és bőséges gyümölcsöket is hozott. Ezért taníthatta Jézus Jánosról azt is, hogy János nagyobb volt minden előtte élt prófétánál, de aki kisebb az isten országában, nagyobb, mint ő (Lk. $7._{28}$; Mt. $11._{11}$).

Mindezek a felsorolt tények merő ellentétben állanak a Jézus kortársainak csodákat kereső várakozásával. Jézus azonban sohasem a maga istenfiuságát tagadja, hanem mindig csak azon általa hamis-

nak ítélt felfogás ellen harcol, mely az isten fiában a természetfölöttit, a csodást kereste. Kétségtelennek látszik azonban, hogy ő magát az isten fiának tartotta abban az értelemben, amelyben másokat is, legalább az isten országának tagjait az isten fiainak mondotta, az istent pedig a maga és az emberek atyjának tekintette E szoros meghatározás azonban mintha még tágabbra is kinyílnék Jézusnak azon vallomásaiban, melyeket elítéltetése előtt az evangéliumok leírása szerint tett. Ezekben ugyanis már nincs olyan szigorú megkülönböztetéssel a saját maga és a mások által alkotott fogalom iránt az isten fiáról, hanem minden különös fenntartás nélkűl bevallja, hogy ő a Krisztus, az Istennek fia. (V. ö. Lk. $22._{67}$—$_{71}$; Mt. $26._{63}$—$_{66}$). Ezt vagy azért tette, mert tanítványairól már feltételezte, hogy ezek őt most már helyesen értik, minthogy kellőleg ki voltak oktatva e tekintetben a Caesarea Filippinél történt jelenet után,[1] vagy azért is, mert élete végét közel látván, kisebb megkülönböztetésekre már nem sokat adott. E beismerés azonban semmi tápot nem nyújt arra a feltevésre, hogy Jézus az ő korábbi felfogását megváltoztatta s magát itt már a természetfölötti és csodatevő istenfiának mondotta. A Lukács előadása szerint, mikor megkérdezték tőle, hogy ő e a Krisztus, ezt felelte: „Ha mondom nektek, nem hiszitek. De ha kérdezlek is, nem feleltek nekem, sem el nem bocsáttok. Mostantól fogva űl az embernek fia az isten hatalmának jobbja felől.“ Mikor pedig ismét kérdezték: Te vagy tehát az isten fia? Ő így válaszolt: „Ti mondjátok, hogy én vagyok“. E leírás szerint, valamint a Mátéé szerint is, a Jézus elítéltetésének oka épen az a különbség, amely az isten fiáról alkotott felfogásban a Jézus és az ő birái között volt.

Az evangélisták e vallomások leírásába is bevihették és be is vitték a maguk későbbi felfogását s leírásaikat semmiképen sem tekinthetjük a vallomásokról felvett egykorú és hiteles jegyzőkönyveknek. De azért mégsem állíthatjuk róluk egész határozottsággal, hogy a vallomásról nem adnak elég hű képet. Miért ne mondhatta volna maga Jézus is a Lukácsnál levő állítást: Mostantól fogva űl az embernek fia az isten hatalmának jobbja felől?“ Ellentétben van-e e mondás Jézusnak más alkalmakkor is kifejezett nézeteivel? Ha neki csak sejtelme is lehetett a reá várakozó üldözésről és esetleges elítéltetésről (v. ö. Lk. $9._{58}$; Mt. $8._{20}$; Mk. $9._{31}$), úgy

[1] V. ö. Ki volt Jézus. Ker Magv. 911. évf. 260 sköv. ll.

azt most tisztábban láthatta maga előtt, mint bármikor. Milyen magatartást tanusítson ő ezzel szemben? Maradjon-e következetes önmagához? Vagy tagadja meg eddigi elveit és tanításait, kialkudva kortársainak előítéleteivel? Legyen hűtelen személyes biztonsága és szabadonbocsáttatása érdekében a neki és csak neki kijelentett igazsághoz? És hagyja, hogy uralkodjék az elfogultság és vakhit az isten akarata helyett? Azért jelentette-e ki magát az Isten neki, hogy ő véka alá rejtse a neki adott világosságot és földi életét ezen az áron tartsa meg? Így cselekedtek-e az ő elődjei a próféták? Így diadalmaskodtak-e a Makkabeusok? Ilyen ingó nádszál volt-e Keresztelő János? Hiszen ő még tanítványait is arra tanította volt, hogy mindenüket áldozzák föl s életüket se kiméljék az isten országáért, e megtalált igaz gyöngyért és elrejtett kincsért (Mt. $13._{44}-_{45}$). A világ folyásának, vagy legalább a lelki életnek általános törvénye az, hogy új élet csak a réginek feláldozásával és megsemmisülésével állhat elő. A magnak el kell rothadnia, hogy gyümölcsöt teremhessen, némely száz annyit, némely hatvan anynyit, némely pedig harminc annyit. A prófétáknak, a lelki vezetőknek nem csak az a kiváltság jutott osztályrészükül, hogy ők a mennyei titkoknak, az isten akaratának első hirdetői legyenek és annak dicsőségét élvezzék, hanem az is, hogy a nekik adott kijelentésért szenvedjenek és haljanak is meg s így tegyenek bizonyságot az igazságról. Máté szerint Jézus már nemsokára fellépése után így tanított volt: Megkövéredett a népnek szive és füleikkel nehezen hallottak és szemeiket behunyták, hogy valami módon ne lássanak szemeikkel és ne halljanak füleikkel és ne értsenek szivükkel és meg ne térjenek és meg ne gyógyítsam őket ($13._{15}$). Azonban elfogatása és vallatása idejére e tapasztalat még teljesebb tudattá alakúlt át lelkében. Elitéltetéséről is meglehetett győződve. S mikor ő szembe nézett a halállal és az isten oldalához szegődött, nyiltan állíthatta, hogy mostantól fogva ül az embernek fia az isten hatalmának jobbja felől.

Sajátságos jelenség, hogy ámbár Jézus úgy a Lukács, mint a Máté leirásában igenlő választ ad az elébe tett kérdésre, azt nem ilyen szavakkal adja: „igen, én vagyok a Krisztus, az istennek fia.“ Ehelyett Lukács szerint így válaszolt: „*ti* mondjátok, hogy én vagyok“, vagy Máté szerint így: „te mondád“. Vajjon más jelentést tulajdonított volna-e Jézus az első, a határozott feleletnek, mint azoknak, amelyeket az evangéliumokban találunk? Valószinü-

ieg nem. Azonban az ő szelid és alázatos lelke, mely a messiási várakozások légkörében élt, minden meggyőződése mellett sem ölthette magára a büszkeségnek és dicsekvésnek köntösét. Ő az isten fiának nagy nevét az őt nem értő, sőt kigunyoló tömeg előtt nem akarta említeni összeköttetésben az ő akkori megalázott állapotával.

A Máté evangéliuma a Jézus vallomását még azzal is megtoldja, hogy azon mondatához, amelyben állítja, hogy „mostantól fogva látjátok az embernek fiát ülni az isten hatalmas jobbján“, még hozzácsatolja ezt is: „és eljőni az égnek felhőiben“. E hozzátoldás valószinüleg későbbi eredetű, mint a megelőző rész. Lukács e fontos mondást valószínűleg nem hagyta volna el, ha az ő forrásában vagy forrásaiban meg lett volna. E hozzátoldás nyilván a Jézus újramegjelenését viszi be a vallomásba. Bármilyen is volt és lehetett a Jézus eszkatológiai hite, annak a vallomásban fontossága csak annyiban lehetett, hogy a Jézus jelenlegi megalázott állapotát a jövő dicsőségével akarta enyhíteni. Azonban tárgyunkkal e kérdés szoros összefüggésben nem áll s e hosszabb tárgyalást igénylő kérdés érdemleges eldöntését terünk nem engedi meg.

A fennebbi rövid megvizsgálás után is eredményeként megállapíthatjuk, hogy Jézus magát a saját külön felfogása szerint, mely kortársaiéval ellenkezett, isten fiának, Messiásnak vagy Krisztusnak tartotta, habár e név használatát épen a hozzáfűzött előítéletek miatt állandóan kerülte. Mások több alkalommal nevezték őt e néven, sőt egyenesen meg is kérdezték tőle, hogy ő-e a várt Messiás. Ő sehol sem tiltakozott ellene, hanem csak hallgatni akart róla e névhez tapadott előítéletes forgalomkör miatt. Az ő felfogásában az isten fia, vagy Messiás, azonos volt az ember fia fogalmával s ő kortársait is ebbe a fogalomkörbe akarta belenevelni. Célja az volt, hogy tanítványai és követői az ő tanításai következtében változtassák meg előítéletes fogalmaikat, azokból vetkőzzenek ki és beleélvén magukat abba a lelki világba, amelyben ő élt, ismerjék fel maguktól az ember fiának és az isten fiának azonos voltát. Ezt a célt szolgálja a Márk $12._{35}—_{37}$; Lukács $20._{41}—_{44}$ és Máté $22._{41}—_{46}$-ban levő szinoptikus tanítás is, mely a farizeusoknak azon előítéletes tanítása ellen szól, hogy a Messiásnak a Dávid magvából valónak kell lennie. Bár e tanítás az előítéletes felfogás ellen szól, még sem azt állítja, hogy Jézus magát nem tartotta a Dávid törzséből származottnak. Még kevésbbé állítja ez azt, hogy Jézus itt a maga Messiás voltát akarja bizonyítni, habár nem

származott is a Dávid nemzetségéből. Valószinű, hogy Jézus maga sem tudta magáról, hogy vajjon ő a Dávid nemzetségéből származott-e. Mert ezer, vagy még több éves genealogiáját ő nem tudta olyan könnyen összeállítani, mint a Máté vagy a Lukács szerinti evangéliumok irói, kik egész könnyen állíthattak össze két eltérő családfát és gyárthatták az emberiség számára a múlt és jövő történeteit. Hanem e tanitás csak a Jézus egyetemes felfogását hírdeti a Messiásról. Ez egyetemes felfogás istenre vonatkozóan már Keresztelő Jánosnál is megvolt, ha ő tényleg tanitotta azt, hogy az isten a kövekből is támaszthat fiakat Ábrahámnak (Lk. 3.$_{8}$). De a Messiást illetőleg csak Jézus tanitotta, hogy az a Dávid nemzetségén kivül is születhetik. Ő magát az ő különálló egyéni világfelfogása, tanításai, vagyis az isten által neki adott kijelentés miatt tartotta Messiásnak, és nem azért, mert zsidónak vagy épen a Dávid nemzetségéből született.

Nem érintettük azt a kérdést, hogy vajjon Jézus csak abban az értelemben tartotta-e magát az isten fiának, amelyben másokat, akik az isten akaratával megegyező életet folytatnak, akik minden embert, még ellenségeiket is szeretik (Mt. 5.$_{45}$; Lk. 6.$_{35}$), vagy akik békességre törekednek (Mt. 5.). A fennebb elősorolt tények azt mutatják, hogy Jézus különbséget is tett a maga istenfiúsága és a másoké között. Az evangéliumban meglevő leirások szerint ő sem az istenfia, sem az emberfia kifejezést magán kivül más emberfiára nem alkalmazta. Még általánositni és minden igaz emberre vonatkoztatni is az emberfia kifejezést alig egy-két helyen lehet s még ott is nehezen. (Mk. 2.$_{1}$ és 28 v.). A többi helyeken az mindig Jézust magát jelenti s többnyire az istennel való viszonyában. Jézus az istent minden ember atyjának tekintette és tanitotta, de mégis csak a mintáúl adott imában használja a magát és másokat is magában foglaló „mi atyánk“ kifejezést. Más helyeken épen különbséget állit fel az „én atyám“ és a „ti atyátok“ vagy „te atyád“ között (V. ö. Mk. 11.$_{25}$—$_{26}$; Lk. 12.—$_{2}$; Mt. 5.$_{45}$—$_{48}$; 6.$_{1, 4, 6, 8, 18, 2}$; 10.$_{29}$; 11.$_{25}$—$_{2}$; 23.$_{9}$). E különbség pedig nem abban áll, hogy ő magát fajára nézve másnak, természet fölött álló lénynek mondotta volna, hanem abban, hogy magát teljes meggyőződéssel az isten fiának ismerte, tekintette és vallotta, míg más embernél erről nem volt és nem is lehetett meggyőződve. Ő belső meggyőződése szerint az isten *fia volt*, mert az ő mennyei atyjának akarata szerint élt, míg más

ember csak *lehetett* az isten valódi fiává. Ezért mondotta, hogy „szeressétek ellenségeiteket . . . hogy *legyetek* a ti mennyei atyátoknak fiai . . . ; *legyetek* tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes“, vagy Lukács szerint: „szeressétek ellenségeiteket . . . és a magasságos isten fiai *lesztek*“ (6.$_{35}$).

Az evangéliumok egyetlen olyan esetet sem jegyeztek fel, amelyben Jézus valakiről azt mondotta volna, hogy az istennek fia. Legmeghittebb tanítványai közűl sem nevezte egyiket sem isten fiának, hanem csak annyit engedett meg, hogy nekik megadatott hogy az isten országának titkait megértsék (Lk 8.$_{10}$; Mt. 13.$_{11}$) Szerinte ugyanis a valódi istenfiúság lelki és erkölcsi viszony volt az ember és az isten között. A békességre törekedők (Mt. 5.$_{9}$) istennek fiai, valamint azok is, akik embertársaikat olyan szeretettel szeretik, mint isten, aki egyedül jó és tökéletes. Istennek valódi fia tehát szerinte az, aki erkölcsileg és lelkileg olyan, mint az atya. Ez értelemben Jézus csak a saját lelkületével lehetett tisztában s még Pétert is Sátánnak mondhatta, ki az isten országáért vagy legalább Jézusért leginkább lelkesült, kí kész volt vele mind tömlöcre, mind halálra (Lk. 22.$_{3}$), ki először ismerte fel Jézusban az isten fiát (Mt. 16.$_{16}$), de mégis csak az emberi dolgokra gondolt (6.$_{23}$). Így Jézus magán kivűl más emberfiát isten valódi fiának nem ismerhetett, hanem csak a megdicsőült lelkeket a jövő életben tekintette azoknak, „mert meg sem halhatnak többé: mert hasonlók az angyalokhoz; és az isten fiai, mivelhogy a feltámadás fiai“ (Lk. 20.$_{36}$ v. ö. Mk. 12.$_{18-27}$; Mt 22.$_{23-32}$).

A saját istenfiúságával azonban egészen tisztában lehetett. Az emberi élettel, annak kicsinyes előnyeivel és efemer dicsőségével legalább pályafutásának utolsó felében végképen leszámolt és ekkori tanításaiban az ő istenfiúságáról való meggyőződését sok alkalommal kifejezte. Mikor a tanítványok nagyon is emberi módon versenyeznek az elsőségért az isten országában, Jézus így felel nekik: „Nem tudjátok, mit kértek. Megihatjátok-e a pohárt, amelyet én megiszom? És megkeresztelkedhettek-e azzal a keresztséggel, amellyel én megkeresztelkedem?“ (Mt. 20.$_{22}$). E pohárról és e keresztségről mind a négy evangélium tud, (V. ö. Mt. 26.$_{39}$; Mk. 10.$_{38}$; Lk. 12.$_{50}$; Jn. 26.$_{39}$) s így ez Jézusnak igen jól bizonyított saját tanítása. Vajjon meglehet-e ezt érteni más módon, mintha a Jézus istenfiúságát a fennebb jelzett értelemben vesszük, mely még a földi életről való lemondást is erkölcsi kötelességévé tette Jézus-

6*

nak, hogy az ő mennyei atyjával való viszonyát meg ne tagadja és meg ne semmisitse. Ő halála előtt így imádkozott: Atyám, ha lehetséges, múljék el tőlem e pohár. Mindazonáltal ne úgy legyen, amint én akarom, hanem amint te (Mt. $26._{39}$). A János evangéliuma szerint is Jézus azt kérdezte Pétertől: „avagy nem kell-e kiinnom a poharat, amelyet az atya adott nekem" ($18._{11}$). E pohár, amelynek elmulásáért az isten fia imádkozott, Jézustól, mint isten fiától csak az atya akaratából mulhatott volna el. De ha az atya így akarta, a fiúnak ki kellett azt innia.

Igen sok elmét foglalkoztatott már az a kérdés, hogy mi az, amit Jézús a mintáúl adott imába is belefoglalt: ne vigy minket kisértésbe, de szabadíts meg a gonosztól (Lk. $11._{4}$; Mt. $6._{13}$). Mintha a miatyánk e kérését ismételte volna Jézus, mikor a pohár elmúlásáért könyörgött az ő mennyei atyjához. E πειρασμός mintha állandóan ott rezgett volna a Jézus lelkében az ő utolsó napjaiban. Ő nem esett ugyan bele, mert kész volt az ő atyja akaratáért a halálra is, nem úgy, mint korunk mindennel kialkuvó fiai. De tanítványait inti a vigyázatra (Mk. $13._{23-37}$) s a maga érzésének is kifejezést ad, mikor azt mondja nekik: vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kisértetbe ne jussatok; a lélek ugyan kész, de a test erőtelen Mk. $14._{38}$; Mt. $26._{41}$).

E pohár szerepel az utolsó vacsora jeleneténél is a szinoptikus evangéliumok mindenikében (Mt. $26._{27}$; Mk. $14._{24}$; Lk. $22._{17}$ sköv). Vajjon történeti ténnyel állunk-e szemben ezeknél? A leírásokat mindenesetre befolyásolta a később kialakult felfogás és egyházi gyakorlat. A szövegek mai alakjukban semmiképen sem adják a Jézus szavait, de leírásaik mögött történeti magot is kell feltételeznünk. A Lukács leírásánál csaknem látni lehet azt a kidolgozást, amelyet a későbbi kor teljesített. Ugyanis az úrvacsora szereztetése csaknem ismételve van a 22 rész $_{14-18}$ és $_{19-20}$ verseiben. A pohárnak fontos szerepe volt a husvéti vacsoránál s azt Jézus tette az istenfiúság szimbolumává és annak használatát jelképes záloggá azok számára, kik magukat az ő híveinek valóban akarják vallani. Így nagyon természetesnek találhatjuk azt a következtetést, amelyet az evangéliumokban már meg is találunk, t. i. hogy a Jézus követői új szövetséget alkottak a pohárnak, vagyis a Jézus kiontott vérének jele alatt. E szövetségben istennek fiai mindazok, akik az istennek országáért úgy élnek, mint Jézus élt és igaz lélekkel imádkoznak istenhez: legyen meg a te akaratod a földön.

A Jézus istenfiúságában tehát nem metafizikai hátteret kell keresnünk, hanem emberi és erkölcsi alapot, amely Jézust csakugyan különös, tán épen kiváltságos viszonyba is hozza az istennel, de meghagyja őt érthető és a tapasztalat és emberi elme előtt is megismerhető öntudatú lénynek. E kiváltságos viszony azonban nem megmagyarázhatlan csoda vagy misztérium, amilyennek már Pál apostol és János evangélista tekintette és az egyházak kétezer esztendőn keresztűl magyarázták, hanem pszihológiai tény. Amilyen viszonyban áll a költő vagy művész az általa megértett vagy felfedezett valósággal és szépséggel, a tudós az általa megismert igazsággal, a kutató a felfedezett egyetemes törvénnyel, a feltaláló a maga találmányával: olyan kizárólagos viszonyban áll Jézus, mint isten fia, a vallásos, lelki és erkölcsi élettel, az ő mennyei atyjával. Az általa hírdetett igazságot, szépséget, törvényt és valóságot tán mások is megérthetik, sőt azok az emberiség közös kincsévé is válhatnak: de a viszony Jézus és isten között mindig megmarad sajátságosnak és kiváltságosnak, amíg csak újabb kijelentés nem jő a létezés és gondolkozás örök forrásától, az istentől, az emberiség számára. Ennek a viszonynak tudatában állíthatta Jézus, hogy senki sem ismeri a fiút, csak az atya, és hogy az atyát sem ismeri senki, csak a fiú és akinek a fiú akarja megjelenteni (Mt. $11_{.27}$; Lk. $10_{.22}$).

Hyacint atya.

(Loyson Károly.)

Irta: Dr. Boros György.

1870-ben két, világra szóló, nagy esemény történt. A francia új császárság megbukott s fölváltotta a köztársaság. A pápa háromszáz év óta először tartott zsinatot és a csalhatatlanság dogmáját kihírdette. Amaz politikai, ez vallási míveletnek látszik s egymással teljesen ellentétesek, de mégis szorosan egymáshoz tartoznak, mint egy anyaméh szülöttei. Az egyik Ézsau, a másik Jákób és összevesznek a népjogok tállencséjén. Az egyik kiterjeszti az egészre, a másik elveszi egymagának. Egyiknek is, másiknak is, ma is érezhető nagy hatása volt. Minket a vallás terén nyilvánult hatás érdekel.

A pápai zsinat magára vonta az egész mívelt világ érdeklődését, első helyen a katholikus egyházét s abban is főleg a papokét. Szokatlan volt és tulságosan merész. Merészsége abban nyilvánult, hogy a XIX-ik százban a világ különböző részeiből összesereglett főpapokat minden jogtól meg akarta fosztani, amit a régi zsinatokon gyakoroltak. Eddig a pápa a püspökökkel együtt volt csalhatlan. Most egymagára. Előre átokkal sujtolja „együtt és egyenként, bárminő állásúak, rangúak és helyzetűek legyenek is, azokat, kik az azon időbeli római pápák rendeletei és parancsai ellenében a jövendő egyetemes zsinatra felebbeznek“. Ez a tanácskozás és a vélemény-nyilvánítás szabadságának olyan korlátozása, amely egyenesen merénylet számba ment.

Meg is volt a visszahatása, mert sok jelen volt püspök tiltakozott ellene. A többek között Strossmayer horvát püspök követelte, hogy a püspökök jogai is tiszteletben tartassanak. A francia püspökök nagyon sokan eltávoztak a zsinatról, amely „nem zsinat, hanem inquisitio“. A példájokat németek is követték.

Mikor a csalhatatlanság dogmája került sorra, a magyar püspöki kar tagjai is fölemelték tiltakozó szavukat. A hosszasan elhúzódott tanácskozásnak és tiltakozásnak mégis csak az lett vége, hogy 1870. évi julius 18-án a pápa csalhatatlanságát kánonizálták im e hitcikkellyel: „Azért a ker. hit kezdete óta fenálló hagyományhoz híven ragaszkodva, Istennek, ami megváltónknak dicsőségére, a kath. vallás felmagasztalására és a ker. népek üdvére, a szent zsinat helyeslésével tanítjuk és *isteníleg kijelentett dogma* gyanánt meghatározzuk, hogy a római pápa, midőn ex cathedra szól, azaz midőn a minden keresztények pásztori és tanítói hivatalában működve, legfőbb apostoli tekintélyével az egész egyház által megtartandó hit és erkölcsi tant határoz meg: *a sz. Péterben neki igért isteni segítség által azon csalhatatlansággal bír,* mellyel az isteni megváltó a maga egyházát, a hit és erkölcsi tan meghatározásában felruházni akarta; és ezért *a római pápa meghatározásai önmagok,* nem pedig az egyház beleegyezése folytán, változhatlanok“. [1]

A szent zsinaton csak két szavazat hangzott el a hitcikkely ellen, tehát a hosszas tárgyalásnak, a kiközösítésnek és eltávozásnak meg volt a haszna. De a nagy világban más volt az eredmény. Egyházak és kormányok egyetemleges tiltakozást jelentettek be. A francia csapatok abba hagyták a szentszék védelmét és haza vonultak. A mívelt katholikus világ megmozdult és nagy tekintélyű tudós férfiak nyilvánságosan helytelenítették az erőszakos pápai eljárást, melyet a jezsuiták befolyásának tulajdonítottak.

Michaelis müncheni egyetemi tanár „az egyház Istenének színe előtt hangos vádat emel IX. Pius pápa ellen s úgy tekinti őt, mint az egyház haeretikus rombolóját“. Hasonló szellemben tiltakozott Döllinger tanár és mint jogtudós kimutatta, hány pápa tévedett s az új dogmát a kath. egyházra nézve lealázónak nyilvánítja. Mindkettőt kiátkozta a csalhatlan pápa őszentsége, mert ilyen esetben „nem kötelező“ a Jézus parancsa: „bocsáss meg a te ellenségednek nemcsak hétszer, hanem hetvenhétszer is“.

Hogy főtárgyunkra áttérhessünk, még csak azt említjük meg, hogy hazánkban ugyanebben az évben indult meg a protestánsok reform-mozgalma, amelyet az újabb egyházi tünetek nagyon elősegítettek. A katholikus egyház kebelében sokan kezdették kelle-

[1] Idézve Ker. Magy. V. 233 l.

metlenűl érezni magukat és többen kiléptek. Buda város közgyűlése, a híres történettudós Ribári Ferenc indítványára határozattá emelte, hogy amelyik pap a csalhatatlansági dogmát kihirdeti, attól a fizetését megvonja. Jekelfalussy székesfehérvári püspököt a király nevében és rendeletére az akkori miniszterelnök, gróf Andrássy Gyula megfeddte, hogy a dogmát királyi tetszvény nélkül kihirdette.

A gondolkozó katholikus világ közszelleme megbotránkozással fordult el ettől a retrográd irányú s a korszellemét kigúnyoló eljárástól. Mi, akik a vallás védelmezői voltunk és vagyunk, még ma is sajgó szívvel gondolunk arra a bántalomra, amit ekkor az isteni szenvedett az emberi gyarló hiúság miatt s ha amúgy is nem kellene szüntelenűl hallanunk az egyház s tehát a vallás elleni fanatikus átkot és szitkot, indokolni tudnók a modern szociális irányzatok kiméletlen kitöréseit az egyházi intézmények és a papi reverenda ellen.

Mint minket közelebbről érdeklő eseményt megemlitjük, hogy hazánkban a csalhatlansági tan miatti méltatlankodás kilépésre, az unitárius egyházhoz csatlakozásra indította a többek között dr. Hatala Péter budapesti egyetemi tanárt, báró Orbán Balázst, dr. Bálint Gábort, Szokoly Viktort stb. stb.

Dr. Hatala egy terjedelmes kötetben indokolta meg elhatározását.[1] „A magyar kath. világi intelligencia nem hajlandó az egyházi hierarchiában ez időszerint lábrakapott s a csalatkozhatlan pápaságban dogmatizált, egyházi abszolutizmusnak, a főpapi kényuralomnak engedelmeskedni s főleg eszközévé lenni . . . A haladás a fokonkénti művelődés, a szellemi láthatár terjesztése, az emberi észnek természete“.

Hirdeti Hatala, hogy „a vallási krizis“ beütött, „még azok is, akik nem tudnák szabatosan okadatolni a krizis jelentését, érzik, hogy a dogmák összege igen sok tekintetben már túlhaladott álláspont“. A tudós férfiú gondosan összeállított adatokkal bebizonyítja, hogy a kereszténység őseredetiségéből ki van vetkőztetve s politikai eszközzé van profanálva. „Vakmerő ingerlése a véghetetlen jóságú Istennek“ azt kivánni a mindenhatótól, hogy ama tanító-testületnek (az egyház) feje még külön csalatkozhatlansággal is birjon“. (i mű 4. l.)

A becses és értelmes fejtegetés végeredményképpen rámutat

[1] Az én hitvallásom. Budapest, 1875.

a megoldásra is. Az egyházakban az orthodoxiával harcoló haladópártok csatlakozását tartja a kibontakozás föltételének. A haladókból megalkotható a független magyar nemzeti egyház, őskeresztény alapon, Jézus őseredeti kereszténységének alapján. „Én úgy látom, — írja Hatala — hogy a szellemi kapocs már meg van a katholikus, a keleti és protestáns haladó felek s az egyszemélyű Istent valló keresztény egyház között . . . az egyszemélyű Istent valló keresztény egyház — az ugynevezett unitárius egyház — maradványa az ősrégi kereszténységnek, a nikeai zsinat (325) előtti álláspontnak, midőn még Jézus nem volt isten és a szentlélek is, csak az egyszemélyű Isten működő erejének tekintetett". Mindamellett, hogy a kibontakozásra az unitárius egyház hitvallását és szervezetét ajánlja, annak kibővítését javasolja, minthogy a „XVI-ik század reformátorai túllőttek a célon, megfosztották a kedélyt minden költőiségtől, mely a költői érzet emelésére szükséges . . . vissza kell hozni a templomba az istentisztelet körébe a költészetet a szertartásokban, a festészettel, a szobrászattal, a zenével, az énekkel, a tömjénnel" stb.

Valóban csábító a XIX-ik száz második felének a pápai dekretum hatása alatt megindúlt reformmozgalma, amint ez látható a dr. Hatala példájából, de miután mi a Hyacint atya emlékének kivánunk hódolni, nem fűzzük tovább, mert hiszen megemlékezésünk egészen természetszerűleg amúgy is ide vissza fog vezetni.

A csalhatatlansági bulla kihírdetésekor Hyacint abbás (családi nevén Loyson Károly), Páris gyönyörű kathedrája, a Notredame-templom papja volt.

A negyvenhárom éves férfi (szül. 1827. márciusban Orleansban) már országos hírű egyházi szónok és arról nevezetes, hogy a megelőző évben kilépett a karmeliták rendjéből s midőn a bullát hihírdették, azonnal fölemelte tiltakozó szavát és szakított a pápával. A pápa kiközösítette, de ő nem gondolt a katholikus egyház elhagyására, hanem a vallás és az egyház reformálására. Először Párisban, azután Genfben, Amerikában, majd Angliában, végűl ismét Franciaországban, apostoli hévvel és ernyedetlen kitartással küzdött az „ó-katholicismus" helyreállításán. Reform, restitució és purifikáció akart ez lenni. Azzal a meggyőződéssel indult el hősies vállalkozására, hogy a katholikus egyház megtűri és meg is bírja a belső és külső reformot. Arra számított, hogy kartársai között a jeles tehetségűek föl vannak ruházva ugyanazzal a lelki

erővel és erkölcsi bátorsággal, amivel ő rendelkezett. Keservesen csalódott a francia köztársaság vallásos szabadelvűségében. A protestáns egyház élete csupa torzsalkodásban emésztődött föl, de legalább megmaradt dicsősége a Revillek, Renánok, Coquerellek, Sabatier, Bonet-Maury, Fontanes, Buisson s társaik kitűnő sikerü irodalmi munkásságában, amit a Párisba helyezett prot. teol. fakultás e mai napig szerencsésen folytat. De a katholicus reformátorok rendre mind eltávoztak a vezér mellől. Genfben szerencsésebb volt, mert másfél év alatt már másfél ezer hallgató követi rajongással a tüzesnyelvü szónokot. Itt sem folytathatta sokáig. Szerencsét próbált New-Yorkban, kevés sikerrel, Angliában hasonlóan. Szerencsésebb volt Párisban. Gyülekezetet teremt magának s megnyitja diadallal 1879-ben az első ó-katholikus gallikan templomot. Nagy örömben van. Új templomát zsúfolásig megtöltötte a közönség. Hévvel hírdeti kedves eszméjét, a katholicizmus reformálását. A reform főbizonyítéka, hogy csak a nemzeti nyelvet használja, a latin mellőzésével A katholicizmusnak reformra van szüksége, mert sokan csak azért vallják, hogy megmenthessék állásukat. A katholikus vallásbe bele kell vinni a lelkiismeretes őszinteséget. Ő erre vállalkozik. A babonát meg kell szüntetni, a vallást meg kell szabadítani nevetséges helyzetéből.

Erős harcnak, sok kisértésnek, még több csalódásnak volt kitéve. Egykori templomából a Notre-Dameból jött az egyik támadás. Hyacint kihívta Montsabre atyát vitatkozásra A pápa tekintélye és az inquizició kérdését akarta megvitatni. M. nem vállalkozott, mert szerinte H. „nem hiszen". H. elfogadta a vádat és kinyilatkoztatta, hogy nem hiszen az inquizició jogosultságában és áldásaiban, a pápa csalhatatlanságában. Ezért a vádat örömmel elviseli, de ezek nem is voltak hitcikkek. Ellenben vallja, (1888 ban), hogy hiszen a Jézus Krisztus istenségében, a kanonikus könyvek ihlettségében, az apostoli leszármazásban és a hagyományokban. Ezekben a pontokban igyekezett föntartani a kath. egyházzal való közösséget, de sem ekkor, sem később nem értették meg, s legkevésbbé sem méltányolták. Ő olyan katholicizmusban hitt, amelyben Európa vallásos élete végül kibékül és megnyugszik. Ez a meggyőződés ellenállhatatlan bátorsággal ruházta föl a vatikáni politika elleni harcra, de nagyon kevesen értették meg, még kevesebben méltányolták, végül egészen magára hagyták.

1890. körül angol barátai azzal becsülték meg a rendkivül

érdekes lelkiatyát, hogy életjáradékot biztosítottak számára, amit húsz éven át hálás elismeréssel élvezett.

Páris és Franciaország liberális protestánsai, közelebbi ismerősei és barátai a pátriárka megjelenésű, szép, szellemes és élete végéig elragadó szónoki erővel rendelkező férfit a legnagyobb tisztelettel vették körűl. Mindenki meg volt győződve, hogy igazi apostoli lélek, tündöklő tiszta jellem és idealis törekvésű reformator.

A pápa állandó figyelemmel kisérte lépéseit, értésére adatta, hogy hajlandó volna visszafogadni és megbocsátani neki, ámbár hibáit még azzal is betetőzte, hogy megnősült. Az volt a kikötés, hogy a pápa csalhatlanságát ismerje el. Erre nem volt hajlandó.

A hasonló sorsra jutott Lilley lelkész igen értékes jellemzését adja Hyacintnak a házasságára vonatkozva. Nem lehet túlbecsülni a Hyacint házasságának nagy jelentőségét. A kath. pap házasságát még protestánsok is gyanus szemmel szokták nézni. A kath. világi emberek szemében éppen megbocsáthatlan bűn

De a kath. klérus nem így gondolkozik. Kezdik érezni és kifejezni az erkölcsi fontosságát a papi nőtlenség kérdésének. A XIX-ik száz közepe táján oly nagy volt a föllendülése, hogy az 1870. évi nagy zsinat részint erre vezetendő vissza. A „fekete internactionalismus“ halálosan fél a házasság kötelékétől, amely a legbensőbb és legszorosabb kapcsolatba hozná a papot a nemzeti élettel és érzéssel. Hyacint ennek a fölfogásnak tett rendkívüli nagy szolgálatot. Egész életében rajongott ezért az eszméért. Utolsó nyilvános szereplése is ennek volt szentelve. 1911. dec. 2-án, tehát halála (1912. febr.) előtt két hónappal, lelkes apologiát tartott a keresztény házasság mellett. „A férfi csak akkor lesz valódi férfi, a nő valódi nő, amikor lelkileg, erkölcsileg, tényleg egybe kapcsolja őket a házasság nemes és nagyszerű egyessége.“

Jellemző és figyelemre méltó, hogy amikor megnősült (1873.) Iconium címzetes püspökével Passavatti-val áldatta meg házasságukat, mert demonstrálni akarta, hogy egy katholikus papnak nemcsak joga van a törvényes házasságra, hanem arra is, hogy a hivatalos egyház áldását kikérje és meg is kapja. Az egyház tradiciója ellen ez volt a legerősebb lépése, de ez is eredmény nélkül maradt, a magasabb cél az egyház körében, annál boldogabb és áldásos rá nézve. Eszményinek mondható boldog családi élete volt majdnem 40 évig, felesége haláláig (1900). Felesége elveszítése oly nagyon megrázta, hogy ezután már csak hanyatlott De nyil-

vános elégtételt szolgáltatott önmagának és a családi életnek a házasságról tartott hattyú-dalával.

Negyvenkét esztendei küzdelemben egy magános ember a legmesteriebben szervezett hatalmas pápai táborral szemben! Mi ez, ha nem öngyilkosság? Vagy talán ennél is rosszabb?

Annyi bizonyos, hogy ha Hyacint atya nem találkozott volna oly nagy rokonszenvvel, megértéssel és szeretettel, amilyet a szabadelvű vallásos gondolkozók és hívők, meg a tudományos szabadelvű nemhívők ráhalmoztak, elveszett volna. A gyűlölet, megvetés és gúny örvénye, melyel a pápai szék részéről szüntelenül ostromolták, elnyelte volna. Igy azonban nemcsak megóvta lelke egyensúlyát, hanem megelégedett és boldog volt mindvégig.

Már megemlékeztünk francia barátairól. Ennél is nagyobb tábor vonzása körébe jutott Az unitárius és más szabadelvű vallásos gondolkozók és hívők nemzetközi szövetsége lett élete utolsó éveinek kedves otthona.

Ez a szövetség 1900-ban alakult Bostonban s már 1902-ben hatalmas, demonstrátiv gyülést tart Londonban. Dr. Carpenter elnöki beszédében rámutat arra a nagy harcra, amelynek Hyacint életét szentelte: „amit a reformáció csak félig-meddig adott meg, a múlt század (XIX-ik) második felében újból hozzá fogtak. Újból megtámadta a külső tekintélyt az ész, az egyházat a forradalom szelleme... A keresztény népek között napról-napra növekedik azok száma, akik nem tudják és nem akarják feláldozni az igazságot és a szabadságot a kötelező dogmák és hitvallások formuláiban rejlő administrativ erőnek. Szétszórtan egymagukra maradjanak-e tehát azok, akik a vallásból lelkiismereti kérdést csinálva, különválnak a nagy nemzeti egyháztól, vagy már csak névleg tartoznak oda?.. Ma már lehetővé lett a gyakoribb érintkezés és az eszmecsere az emberek között, ami által nagyban ápolja a föld népeiben az egységes érzületet."

Carpenter kijelenti, hogy ámbár az unitáriusok kezdeményezésére indult meg a mozgalom, „beléphet ide bárki a világon, bármi névvel nevezendő gyülekezet tagja, ha osztja szabad vallásos meggyőződésüket."

Egyenesen a Hyacint-féle gondolkozású embereknek szól: „napjainkban is tapasztaltuk, hogy a vatikáni rendeletekre támaszkodva, mily kérlelhetetlen ellenségei az önálló gondolkozásnak, mennyire korlátozni óhajtják akaratunk szabadságát". Lelkesítve buzdítja a rokonszenves ölelkezésre.

Ennek a bátorító föllendülésnek kitűnő parallelje volt a „szabadgondolkozók“ genfi gyűlése ugyanabban az évben. Ezen a gyűlésen határozták el, hogy Servét Mihálynak emlékoszlopot emelnek tiltakozásúl „a protestáns klerikalismus“ ellen. Hyacint egyik lelkes szószólója lett a gyönyörű eszmének. Igazságos bírálatot mond a két hatalmas ellenfél: Kálvin és Servét fölött. „Amit én mindkettőnek feltudok, hogy nem fogták fel kellőleg azt, hogy az igazság, főleg a vallási igazság, még mikor valósággal megnyerte is az ember, valósággal birtokában van is, soha sem tökéletes“.[1]

Milyen öröm fogja el a már hetven éves reformátort, hogy kedvelt eszméjét belekapcsolhatja a XVI-ik száz martirjának „rettenetes“ tragédiájába: „a katholikus reform ha meg valósul, testvére lesz a protestáns reformnak.“

Vajjon milyennek képzelte Hyacint a nagy reformot most, harminc évvel fellépése után? Egészen másnak, mint akkor. A Servét szelleme és jelleme magával ragadja. A nagy martirtól csak azt kívánták a máglyán, midőn már a fején égett a koszorú, hogy egy szót változtasson meg, ne így mondja: „Jézus, örök Istennek fia, könyörülj rajtam“ hanem így: Jézus, Istennek örök fia, könyörűlj rajtam. Ó az elsőnél maradt. „Kétségtelenűl az ily felelet az ő kegyességének, valamint őszinteségének teljes bizonyítéka.“ Így jellemzi Hyacint és tovább lelkesedve így nyilatkozik: Kálvin a maga száz évének volt embere, Servét a jövő száz éveké . . . három és fél száz év után eljött az idő, mikor az emberek egyetértenek abban, hogy a lelkiismereti szabadság és vallás martyrjának igazságot kell szolgáltatni. E nagyszerű elégtétel órája ütött és Genf, a nemes Genf, mely keresztény maradt és szabadelvű lett, azt hirdeti, hogy *nem emelhetnek előbb emléket Kálvinnak*, bármennyire jogcíme is van arra, míg előzetesen nem emelnek emléket Servétnek, mit közös egyetértéssel kivánnak, kibékülve a felülről jövő tiszta világosságban és tiszta szeretetben, mely nem sajnálja, hogy meghalt s mely bánkodik, hogy ölt.“

Négy év múlva, 1907-ben, Genfben megjelenik a vallásügyi kongresszuson. Itt már nyilt vallomást tesz. „Otthon érzem itt magamat. Mindenkor a hit embere voltam, de azon hité, mely az értelmet keresi. Önök unitáriusok; magam is az vagyok, minthogy

[1] Ker. Magvető 1903. Layson Hyacint Servétről 314.

az isteni egységet a vallás és bölcselet alapvető dogmájának tartom". Így lelkesűl, de nem akar megfeledkezni múltjáról, gyermekkori hitéről. „Ez nem zárja ki, hogy a szentháromság hive legyek, mivel ezen magasztos doktrinát a mindennapi és közönséges tritheismussal nem zavarom össze."

Olyan értékes a további fejtegetése, hogy egy kissé tüzetesebben kell foglalkoznunk vele. Nemcsak minket érdekel, hanem mindenkit, aki gondolkozó és hivő. A nagy problema megoldásához nagy lépéssel segíti közelebb azokat, akiket bizonyos formulák kötve tartanak. Hyacint hiszen a szentháromságban, mert ez annyit jelent, mint istenben élni, mert az istenség alapvető törvénye: atya, ige, szellem, hatalom, bölcsesség, szeretet; „nem három jelző, hanem három fogalom." Semmi köze sincs ahoz az alacsony mitológiához, mely Jézusból egy emberré átváltozott Istent csinál, avagy egy istenné vált embert.

Tiszteli Jézust is, de nem imádja azzal az imádással, mellyel az Atyának tartozik. Jézus vallásalapító. „Az Ige Jézusban volt, de Jézus nem volt az Ige maga." Jézusnak az örök bölcsességen kívűl, mely biztos léptekkel vezette őt a vallás mezején — a názáreti Jézus emberi lelke is, mint a mienk, alá volt vetve az emberi természet törvényeinek. Ő is tévedett, „de tanítása egyszersmind a legmagasztosabb tanítás és élete is a legszentebbb. Ezen optikai csalódás vagy inkább ezen emberfeletti intuitio nélkül csak olyan rabbi lett volna, mint Hillel vagy Gamaliel, nem hirdethette és nem élhette volna végig az örök vallást."

Hyacint ismét szemben találja magát az őtet üldöző nagy kérdéssel, az egyház eredetnek és jogainak kérdésével. Jézus nem gondolt és nem is gondolhatott egyházalapításra, egyházi kormányzatra. Új kultusz, új dogma és szentség a szó valódi értelmében távol állott tőle." Míntha ezt mondaná: ime nekem igazam volt, midőn szakítottam a pápai egyházzal, mert hiszen az egyetlen tétel, amelyre építnek: „ezen a kősziklán épitem fel az én Anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat"; ám ez a szöveg *alig hiteles; újabban komoly kételyek merültek fel ellene.* Csak az apostolok és tanítványok egy bizonyos csoportjára vonatkozik. Az 1870 évi pápai dekretum is, minden többi is, erre támaszkodott. Holott az egyházat sem Jézus, sem Péter nem alapította, „a keresztény egyház egy új ember műve, aki nem is volt apostol, nem is látta Jézust Teremtő szellem és áradozó lélek, egy személyben: Szent Pál".

A katolikus egyház még kevésbbé nevezhető Jézus művének, mint az előző. Ennek a szervezetét a niceai zsinaton hosszas vitatkozások után állapították meg. Két oszlopon nyugszik: az egyik oszlop agyagból van, ez a hamis dekretálék oszlopai, a másik oszlop vasból van, ez a nagy pápák I. Miklós, VII. Gergely, IV, Incze zsarnoki uralma.

Bizony ez az egyház nem dicsekedhetik az isteni teremtő szellemnek, az igaz szentségnek olyan alkotásaival, amelyek isteni eredetre mutatnának.

Miután így áll a dolog, reformhoz kell nyúlní. Az ősi hitet nem kell lerombolni, hanem átalakítani. A jövő egyháza alapkövét úgy reméli lerakni, ha egyesítjük a zsidó, keresztény és mohamedán vallást, de nemhogy kizárná, sőt üdvözli a vallás ellenfeleit is atheisták, matérialisták, bármily meddő a ti tagadástok, helyet adunk nektek is a mi egyáhzunkban, nem ugyan eszméiteknek, hanem ti magatoknak, mint embereknek. Ami egyházunk három dogmát ismer: első: tökéletes lélek, azaz Isten, második: fejlődő lélek, azaz ember s a harmadik: ezeknek rokoni szent frigye az örök életben.

Ilyen magasztos fellendüléssel öleli keblére most már a nem keresztény világot, ilyen eréllyel válik apostolává az istenegység eszméjének.

Lelkes üdvözlete annyira megnyerte a szabadgondolkozókat, hogy 1910-ben kéviselőjükké választották és elküldötték a szabadelvű vallásos gondolkozók és hívők berlini kongresszusára.

„Az ellentétek kiegyenlítése az emberiség javára.“ Ez a nagy eszme lelkesíti. Együtt jelenik meg Franciaország nagy papjaival és tanáraival. A két hatalmas tábor szövetkezni akar. A szövetkezés nem egyesűlés, nem egybe olvadás.

A szabadgondolkozók Párisban és Franciaországban fölhasználják azt a nagy alkalmat, melyet a katolikus egyház és az állam közötti szakadás teremtett. A szervezők ellene vannak minden exkluzivitásnak. A tapasztalatra és az értelemre támaszkodnak, de elismerik a vallásos érzés jogosúltságát, úgy is mint psychologiai tényét, úgyis mint erkölcsi erőét. Céljukat Hyacint így magyarázza meg: céljuk nem a hit egységére törekvés, hanem a vallási és filozófiai individualizmus, amely minden egyes ember szabadságát tiszteletben tartja. Erkölcsi mívcltséget akarnak teremteni maguknak és gyermekeiknek.

Sem egyházi, sem iskolai, sem politikai szövetségekhez nem

csatlakoznak. Minden tagnak becsülik és tisztelik a saját egyén felfogását és meggyőződését. De másfelől kötalességüknek ismerik megvizsgálni és figyelembe venni azt, ami az emberi lelket foglalkoztatja.

Bizonyosra vehetjük, hogy elenfelei diadallal mutattak rá, ime Hiacint már nemcsak az egyháznak, a vallásnak is ellensége, nemcsak rácionálista, hanem ateista. Nincsen igazuk. Erre a legfényesebben rácáfol maga a nagy gondolkozó és őszinte hívő a végrendeletében, midőn azt kivánja, hogy ha Genfben hal meg, temessék el a református Szt. Péter templomból, ha Párisban, akkor a St. Honoré protestáns templomból és hívják meg az összes egyházakat. Párisban halt meg. Nagyszerű volt a temetése. A hivatalos katholikus egyházon kívül mindenik elküldötte a képviselőjét. Az anglikán egyházat a püspök képviselte, a görög, az örménykatolikus, katolikus papok, zsidó rabbik, a francia protestáns papok, amerikai presbitérianusok, angol wesleyanusok és a mohamedán Abdel-Haluin mind jelen voltak.

Egész Franciaország gyászolta. A belügyminiszter hivatalos képviselőt küldött, a miniszterelnök részvétlevelet küldött a fiának, a ház elnöke Brisson, személyesen fejezte ki részvétét. Impozáns, megható és páratlanul nagyszerű volt az a hódolat, amelyet ennek az eretnek katolikus papnak nyújtott a mívelt francia nemzet! A temetési szertartás nagyon egyszerű, de nagyon megható volt. Imával kezdődött, a bibliából felolvastak egy fejezetet, az úriima után énekelt a kar. Roberffy és Wagner párisi lelkészek s a szabadgondolkozók megbizottja: Sealles beszéltek. Különösen elragadó volt a Roberfy szónoklata. A testet megégették. A hamvat a nejéével egyesítve a protestáns templomban helyezték el.

Végrendeletébe foglalt szavait az összes gondolkozó emberek magukévá kellene, hogy tegyék: „Én az összes egyházakkal és az emberiségen túl levő szellemvilággal való szent közösségben kivánok élni és meghalni, amennyire tőlem függ."

Dickens.

Születésének 100 éves fordulójára.

Irta: Barabás Ábel.

Nemrégen ünnepelte meg az angol nemzet legnagyobb regényírója születésének száz éves fordulóját. Millió szív dobbant meg ez ünnep hírére az egész világon; tanulmányok, méltatások jelentek minden nyelven: csak épen mi magyarok vettük kissé közönyösen. Sablonos és fölszínes emlékezéseken kívül, egy-két kivétellel, alig olvastunk egyebet. Pedig, ha van regényirodalom, melyre Dickens termékenyítő hatást gyakorolt, úgy épen a magyar regényirodalom az. Nemcsak az igazságérzet késztet tehát, hanem a hála is, hogy bővebben foglalkozzunk jelentőségével. Mert kétségtelen, hogy az a láng, mely a Portsmouth melletti Landport egyik szegényes házában lobban fel 1812. február 7-én, a szó szoros értelmében öt világrészre világít s állandóan táplálja melegével is az emberi sziveket. Az évforduló napján szintúgy éreztük, hogy nem elég, ha csak hálás szívvel tekintünk a ködös szigetország felé; szerettünk volna földiszíteni emlékezetére egy karácsonyfát s a gyertyák hamvadó lángja mellett elmesélni egymásnak azokat a felejthetetlen órákat, melyeken Dickens mind a szeretetre tanított. Mert az ő születésének évfordulója csakugyan a szeretet ünnepe volt az egész világon.

Ime, egy író, kinek arcképét szeretnők adni az évforduló lezajlása után s az érzelmi motivumok eltérítenek tárgyunktól. Elemezni szeretnők és ime, azon vesszük észre magunkat, hogy nem eszünkkel, hanem szivünkkel vizsgáljuk őt. Művészete titkát akarjuk megfejteni és ime, a szeretetről beszélünk, melynek egyik legnagyobb apostola volt. Belebotlunk az erkölcsi hatásba, melyet művei keltettek; pedig a művészet és az erkölcs semmi rokonságban nincsenek egymással. Olyan íróval állunk tehát szemben, kinek nagysága legsajátszerűbb elemek összetételéből áll. Akinél nagy erényekkel

nagy hibák egyesülnek; e hibák azonban olyan természetüek s olyan szerves alkatrészét képezik költészetének, hogy nem szívesen mondanánk le róluk. Érezzük, hogy ama varázs, melyet Dickens reánk gyakoról: a kiváló és gyönge alkatrészek harmoniájában áll.

Folyóiratunk iránya ezúttal különös kötelességet szab elénk. Külön kell választanunk azt, ami a művészben gyöngeség, hogy Dickens világraszóló jelentőségét megmagyarázzuk belőle. Mert sajátságos, de való, hogy Dickensnek, a művésznek nagyságát épen hibája növelte hihetetlen arányúvá: a tendencia. Mi hát az a tencia, mely ilyen csodát tud művelni, mikor minden tendencia árt a művészetnek? Mondjuk meg röviden: a kereszténység tanítása. Hogyan, hiszen ez száz és száz író tendenciája volt, anélkűl, hogy egyet is naggyá tett volna! Ez igaz. De Dickens szivéből oly mindent átmelegítő erővel áradt ki ez a tendencia művészi alkotásaira, aminőre nem volt eddig példa. A dermedt szivek, a fásult lelkek fölengedtek e meleg érintésére világszerte s hatása alatt a tizenkilencedik század közepén elkövetkezett a kereszténység reneszánsza A könyvek közt nevettető regények példányai, mint millió meg millió véredény, szétvitték a keresztényi szeretet tanítását, hogy minden szívben föléleszszék a hamvadó tüzet és mélyen meggyökereztessék ott, ahol már kiveszőben volt. Soha mélyebben, öntudatosabban nem érezte az emberiség Jézus tanitásainak nagyszerűségét, mint amikor Dickens szegődött prófétájává. Ő csakugyan „keresztény magvetője" volt a tizenkilencedik századnak s ezért indokolt, ha alaposabban meg akarjuk vizsgálni ezt a különös szellemet, akinek korunk nagyon sokat köszönhet.

Hogyan született meg a humanizmusnak ez új apostola épen angol földön? Ezt a kor magyarázza meg. Dickens akkoriban ébredt irói tehetségének öntudatára, mikor Viktoria királynő trónra lépett. A nemzet fel volt fuvalkodva, önző és durva volt. Sil Vara szerint az „előkelő" osztály sohasem volt ily kevéssé előkelő, mint ekkor. Minden hatalom kezükben volt s ostobaságig menő naiv hitükben azt hitték, hogy ez az állapot sohasem változhatik. Ez emberek többet ettek, mint amennyit meg tudtak emészteni; többet ittak, mint amennyit szervezetük megbirt s maguk jól levén lakva, abban a hiben éltek, hogy Anglia a jóllét és boldogság hazája. A valóság pedig az, hogy ezen kisszámu bőségben élő ember mellett egy óriási tömeg élt hihetetlen szegénységben, való-

iggal állati tengődésben. Ezt a nyomorúságot semmi sem illusztlja jobban, mint az, hogy mikor 1834-ben a szegények házait egnyitották, rövid idő alatt mindenik megtelt koldussal. A nyoorúságról az utca népe tett tanubizonyságot s az előkelőek mégis aradicsomnak tartották Angliát. Aki ebben kételkedett, megátalkoott ember volt; aki szót emelt ez állapotok ellen, annak nem volt elye a társaságban. A papok szemforgatva hirdették a szószékből, ogy mindenki legyen megelégedve sorsával; a tanítók bottal verték ele ezt a felfogást az ifjúságba. Mindenki tudta, hogy a munkássztály éhezik, a betegek piszokban pusztulnak el s hogy a nyoorúság bűnbe kergeti az embereket. De ki törődött ezzel! Az lőkelők undorral fordultak el e látványtól, de sohasem jutott eszükben, hogy segíteni is lehetne. Nem is szerettek gondolni rá, nemogy beszéltek is volna róla. Nyomorról, piszokról beszélni *shocking* olt, nem volt *gentleman*hoz méltó. Mikor a törvény védelmébe eszi a 12 éves leánygyermekeket, hogy ne lehessen fél napnál ovább dolgoztatni, az előkelő osztály szemforgatva magasztalja nglia állapotait. Mily boldogság ily humanus országban élni!

Mikor tetőpontját éri a képmutatás ezen korszaka, egyszerre ülönös dolog történik. Váratlanúl szétfoszlik a köd, mely e hazug llapotokat körülburkolja s az előkelő Anglia, ez a földi paradicsom, nint a nyomorúság, a képmutatás és álhumanizmus hazája áll a ilág előtt. Az előkelők pirulva néznek maguk körül, kénytelenek szrevenni a nyomort, az éhséget, a kiáltó jogtalanságot, melyet ddig el tudtak leplezni a világ elől. Hiába volt a látvány shocking, nert a világ szeme Anglia felé fordult és tenni kellett valamit. Hogyan történhetett ez? A negyvenes években regények jelentek neg heti füzetekben, valami Dickens írja, csupa olyan tárgy, mely iem kedves az előkelő lelkeknek. A szegény néposztály nyomorával, szegénységével, rongyaival, bánatával és örömével bevonul az rodalomba. Eleinte különös dolog volt, nem sokat törődtek vele. Csak egy volt kellemetlen: az író, ki ezt felvonultatta, csodálatos rói tehetségekkel volt felruházva, tetszése szerint játszott a szivekkel s könnyet fakasztott a fásult emberek szeméből, megnevettette a egridegebb lelkű embereket is. A füzetek száma hétről-hétre megízszereződött, százszorosára emelkedett s a kiadók rövid idő alatt nég ezerszeresével sem győzték. És aztán a hihetetlen termékenység, nely több évtizedeken át ontotta az anyagot, egyik regényt a násik után bocsátotta világgá, hogy súlyos ökölcsapásokat mérjen

erre a hazug világra, mely nem akarta észrevenni a szenvedő embert. A hazug világ pedig ingadozni kezdett. Mikor a nyomorúságba beletörődött osztályok kezdték észrevenni ezt a csodát, mikor látták, hogy ez a szószóló feltartóztatás nélkül halad előre a maga útján, a hörgő mellekből, a szenvedéstől elnémított ajkakról egyszerre tört fel a kiáltás, a szabadulás reményének diadalmas hangja. És milyen diadalmas hang volt ez, mikor látni lehetett, hogy a társadalom megmozdul s a hazugságban megrögzött gazdagok megnyitják tárcáikat, mert tenni akarnak. A jótékonysági intézmények egymásután születnek meg, a munkások helyzetét javítják mindenütt! Oh, hogy nevetett könnyek között a szegény néposztály, mikor látta, hogy őt is embernek kezdik nézni, vele is kezet fognak, reá is gondolnak. És minő népszerűség volt az, amelynek Dickens volt részese, ki ily csudát tudott előidézni. El lehet mondani, hogy népszerűsége emberfeletti volt. Soha írót így nem ünnepeltek és tiszteltek, mint őt. Dicsősége tetőpontján megtörtént vele az, hogy mikor felismerték az utcán, odarohantak hozzá, hogy a kezét megcsókolják vagy ruháját megérintsék. Egy nemzet millliói sírtak és nevettek egyszerre művei hatása alatt s rövid idő alatt az egész világ sírt és nevetett olvasása közben s milliók tettek fogadalmat hatása alatt mind az öt világrészben, hogy jobbak, emberségesebbek, becsületesebbek lesznek, mint eddig voltak.

Ha tipikus képben akarjuk szemlélni Dickens szellemét s írói eszközeit, melyekkel a társadalmat megakarja javítani, vegyük elő a „Karácsonyi ének"-et, ezt a mesteri elbeszélését s megtaláljuk benne dióhéjba foglalva Dickens egész szellemét. Olyan ez, mintha klasszikus tömörségű programmértekezés volna, melynek alapeszméjére építi fel összes regényeit. Ez az elbeszélés több, mint a minőnek látszik s különös, hogy még az angolok sem vették észre, hogy két főalakja tulajdonképen az angol társadalom két osztályát jelképezi. Scrooge, a zsugori és szívtelen tőkepénzes, ki a karácsonyt nem akarja tudomásúl venni s nyomorgó írnokától karácsonykor még az egy napi szabadságot is szeretné megvonni: az angol vagyonos osztály. A nyomorgó írnok pedig, ki fizetéséből alig tengeti életét: az elnyomott munkásosztály. Dickens három szellemet küld a zsugori ember nyakára: a múlt, a jelen és a jövő karácsonyok szellemeit. A nyomor és szegénység megható képei a szent karácsonyi estéken annyira megmozgatják a zsugori ember lelkét, hogy megjavúl s emberszeretővé válik. Íme, a programm-

értekezés, melyben Dickens még azt is megrajzolja, hogyan fogja az angol társadalmat megjavítani. A múlt, a jelen és jövő karácsonyok szellemeit az ő regényei képviselik, melyek a nagy programmot, amint ő lelki szemeível látta, meg is valósították. Hogy melyek az ő regényeinek tanúlságai, azt sűrített alakban már ez elbeszélésében is megtaláljuk. Nem lesz talán érdektelen, ha a geniális francia esztétikusnak, Tainenek néhány sorát közőljük, ki megpróbálta röviden összefoglalni Dickens regényeinek erkölcsi tanúlságait. „Legyetek jók és szeressetek; igazi öröm csak a szív megindulásaiban van; az érzelem teszi az egész embert. Hagyjátok a tudományt a bölcsekre, a büszkeséget a nemesekre, a fényűzést a gazdagokra; legyetek részvéttel az alázatos nyomorúság iránt; a legcsekélyebb és legmegvetettebb lény egymaga annyit érhet, mint a hatalmas és büszke lények ezrei. Óvakodjatok megsérteni a gyöngéd lelkeket, melyek minden állapotban, minden köntös alatt, minden korban virágzanak. Higyjétek, hogy az emberiség, a szánalom, a bocsánat legszebb az emberben; higyjétek, hogy a bensőség, az ömlengés, a gyöngédség, a könny legédesebb ezen a világon. Élni semmi; hatalmasnak, bölcsnek, hiresnek lenni kevés; hasznosnak lenni nem elég. Csak az élt és csak az ember, aki sírt a jótett emlékére, melyet adott vagy amelyet nyert".

Ez az a tanítás, mely regényeiből kisúgárzik. Nem új, hiszen a keresztény vallás foglalata van benne.[1] De új a forma, melyben a világgal közőlte, mert a szórakoztatás feledhetetlen óráit szerezte vele a közönségnek. S épen azért, mert a tendencia ennyire uralkodó benne, felelnünk kell arra is: hogyan tudta a művészet törvényeit

[1] Itt érdekesnek tartjuk fölemlíteni egy olyan dolgot, amit Dickens életrajzírói elhallgatnak, hogy Dickens unitárius volt. Nem született ugyan annak, de Amerikából való visszatérte után állandóan a Little Portland-street-en levő unitárius templomba járt egész családjával együtt, meleg barátságot kötött annak papjával, Tagart Eduarddal, aki tudvalevóleg Kolozsvárt is járt. Ennek a barátságnak csak Tagart 1858-ban bekövetkezett halála vetett véget. Dickens az unitárius vallást Amerikában ismerte meg, ahova felolvasó útra ment a negyvenes évek végén, ott hallgatta Channinget, a kiváló bölcselőt, ki akkor az amerikai unitáriusok feje volt. Tény, hogy Dickens azon évek alatt írta a „Karácsonyi ének"-et, „Chuzzlewit Márton"-t és „Dombey és fiá"-t, amíg a Little Portland street unitárius egyháza hivői közé számította. E kérdést illetőleg hivatkozunk a *The Christan Life* című hetilap 1912. február 17-iki számára, mely a dolgot „The religion of Dickens" címen tárgyalja. Említést tesz e dologról a *The Inquirer* 1912. február 3-iki száma is Dickensről írt cikkében.

összhangzásba hozni vele? Minő különös adományok járultak hozz
hogy a túltengő tendencia belefért a regény műformájába, anélk
hogy szétrobbantotta volna. Ha ez oldalról vizsgáljuk meg Dicke
regényeit, akkor is arról győződünk meg, hogy az ő tehetsé
sajátságosan ellentmondó elemek keveréke. Ha a művészt külö
választjuk az embertől és csak mint bizonyos művek alkotój
tekintjük, nyomban egy olyan hibájára bukkanunk, mely szemb
ötlő. Dickens a nagy regény mestere, ebben a műfajban arat
világraszóló sikereit; de szerkeszteni nem tud, kompozició dolg
ban sokszor középszerű regényírók is fölülmulják. E hibáját, mely
életkörülményeire lehet visszavezetni, sohasem tudja egészen leküz
deni. Szükséges egy pillantást vetni fiatalkorára, hogy világo
legyen az, amit mondunk. Dickensnek úgyszólva sohasem vo
része rendszeres iskolázásban. Míg anyja az adósok börtönében ül
azalatt ő egy üzletben keresi kenyerét, napi egy sillinget, amelybo
fönntartja magát. Ha később javúltak is viszonyai, életében so
összevisszaság van, mindaddig, míg ujságíró lesz s eleven tolláva
állandó kenyérkeresethez jut. Az ujságíró foglalkozás természete
szabja meg egy ideig fejlődését s amíg egyfelől sokat tanul, más
felől oly hibák rögződnek meg nála, melyek később is megmarad
nak. Mint elbeszélő, apró rajzokkal kezdi, melyeknek aktuálitása
elevensége és humora általános figyelmet keltenek. Az átmenetet
nagyobb elbeszéléshez azzal kezdi, hogy az összefüggő rajzok sorozatá
lazán összeállítja. Tervszerütlenül halad előre; ki-kitér, mikor elveszt
a fonalat; újra visszatér a főtárgyhoz; ismét elakad s hogy a het
folytatás meglegyen, egy-egy rövid elbeszélést sző közbe. Így jön
létre első regénye, a *Pickwick papers*, mely 1836 és 1837-ben
füzetekben jelenik meg, nagy sikert arat s egyszerre megalapítja
írói hirnevét. Úgy emlegetik már ekkor, mint az angol irodalom
legkiválóbb humoristáját s a *Boz* név (ezzel az álnévvel jelentek
meg munkái) a legnépszerübb írót jelentette Angliában.

Ettől kezdve rendkívüli szorgalommal dolgozik s átlag minden
évben egy-egy nagy regénnyel lepi meg az olvasóközönséget. Ez
a teremtő korszak tulajdonképen nem terjed többre, mint 20 évre,
kezdődik 1836-ban és 1856-ban ér véget, bár állandóan munkában
van haláláig, mely 1870 julius 9-ikén következik be. A husz éves
teremtő korszakban is három határpontot lehet megkülönböztetni.
Az első időszakban, mely 1836-tól 1841-ig terjed, írja a *Pickwick
Club*-ot (a magyar fordítások címei szerint fogjuk műveit meg-

nevezni), *Twist Olivér*-t, *Nickleby Miklós*-t. Ezen regényeinek szerkezete laza; a jelemzésben sincs annyi erő, mint későbbi munkáiban. A másik korszakban, mely 1841-től 1850-ig tart, Dickens eléri fejlődése csúcspontját. Ekkor írja a *Karácsonyi ének*-et, *Chuzzlewit Márton*-t, *Dombey és fiá*-t és végül *Copperfield Dávid*-ot, mely részben saját életéből van merítve. E négy regényében már gondosabban szerkeszt, itt már Dickens nem az előbbi korszak humoristája, hanem mélyen szántó művész, ki a világirodalom legnagyobbjai közé küzdötte fel magát A harmadik korszak 1850-től 1856-ig tart; ekkor keletkezik a *Pusztaház*, *Nehéz idők*, a *Kis Dorrit*, melyeknek szerkezete szétfolyó, cselekvényük hasszadalmas s az írón a hanyatlás jelei észlelhetők. Sokat írt még ezután Dickens, de az itt felsorolt regények értékét többé nem közelítette meg.

Dickens annak az iránynak legzseniálisabb képviselője, melyet az angol regényirodalomban *Fielding* alapít meg s amelynek főszabálya, hogy a regényíró egész pontossággal ragaszkodjék a valósághoz, egy hajszálnyira se térjen el attól, amit az életben látott. Fielding következetes is volt ebben; de épen azért, mert nem válogatós, sok olyan részletet találunk nála, mely, ha nem is erkölcstelen, mégis megbotránkoztató. Dickens csak egy részét tartotta meg ennek a szabálynak. Ragaszkodott a pontos leíráshoz; de megválogatta, hogy mit ír le. Az ő végtelenül aprolékos, részletező előadásmódjának van azonban egy olyan eleme, melyről el lehet mondani, hogy teljesen sajátja s hogy az egész világirodalomban páratlanul áll. Rendkívüli fantáziája van, melynek jelenítő ereje mellett minden fantázia gyöngének tünik fel. Amit ő részletesen leír, abba ő életet is lehel, úgy, hogy sohasem lehet kitépni az emlékezetből. Egy udvar, egy lakószoba, egy iskola leírása oly eleven képet hagy az emlékezetben, hogy később saját gyermekkori éleményeink színhelyével tévesztjük össze s nem tudjuk, melyik a valóság és melyik az olvasmány. Ennek illusztrálására szolgáljon a következő eset.

Dickensről van szó egy társaságban. Mindenki elbeszél egy részletet, mely neki élénken megmaradt emlékezetében. Én is elmondok egy esetet. Nem emlékszem, melyik regényében lehetett. A részlet következő. Három gyerek ment almát lopni. Az út a temetőn vezet keresztül. A temető mellett domb van; mellette mély utca. Piszkos, omladozó házak. Az utcán sár, piszok: az udvarokon rondaság. Egy rét mellett lekanyarodik az út a hegyoldalról. Erősen

kitaposott, szűk sikátor a folytatása. Balról deszkakerítés rothadó oszlopokkal; jobbról omladozó kőfal. A sárban emberek, lovak, tehenek, kutyák lábnyomai. A nyomokban piszkos víz. „Csipp, csupp," hangzik, amint tova sietnek. A kerítés mögül egy vézna, kopott szőrű kutya ugat kötelességszerűen, néha keservesen vonít egyet-egyet. Mindjárt itt lesznek; nehány lépés. Bemásznak a kőfalon. Ott van egy nagy almafa a kert végében, egyik ága ki is hajlik a rétre; a ház a kert másik oldalán. Két gyerek felmászik a fára, a másik lesben áll. Hátha észre találja venni a gazda. Sebaj, vén tötyögő ember, egyedül lakik. Míg odaér, elfuthatnak. Potyog az alma. Be jó! Pedig csak vackor. Nehány percig tart csak a mulatság. Jön az öreg bottal. Fussunk. Aki lenn van, az a leggyávább. Majdnem legyökerezik a földbe. Az egyik lekúszik a fa kinyúló ágán a rétre. A másik a fa tetején van. Beleakad a nadrágja egy elszáradt ágba. Nem baj; leugrik s a nadrág fele ott marad. „Megálljatok csak!" kiált az öreg. De mire odaér, már futnak a piszkos sikátoron. „Csipp, csupp!" hangzanak lépteik a sáros utcán. A vézna kutya ugat s a három jómadár elmenekül. De mindez semmi, ha ezt Dickensnél olvasnák! — mondtam én.

Később szülőfalumban járok. Szétnézek a temetőben időtöltésből. Felújítom gyermekkori emlékeimet. Lenézek a temetődombról. Nini, itt út van! Leszállok és lassan megyek előre a reggeli ködben. Piszkos, sáros út. Majd elkanyarodik a rét mellett. Amott egy kidőlt kerítés, elrothadt oszlopfákkal. Bokáig járok a sárban. Sebaj: megyek, mert érdekes. Épen olyan hely, amilyent Dickens ír le — gondolom. Szétnézek. Kert végén egy vén almafa, nehány ága kiszáradva; másik végén omladozó, elhagyatott ház. Furcsa, szakasztott úgy, mint Dickensnél! De nem, hiszem én jártam még itt valaha! Gondolkozom. Gyermekkori pajtásaim hívtak ide egyszer almát lopni. Én nem mertem közel menni; csak az útról néztem. Egyik pajtásom ott hagyta nadrágja felét. Meg is rakta az apja. Igaz, igaz! Hiszen ezt nem Dickensnél olvastam. De ez még ritka eset. Sokkal gyakoribb az, hogy Dickens leírásai válnak idővel saját éleményeinkké az emlékezetben.

Azért teszem e kitérést, mert ebből minden hosszadalmas magyarázatnál jobban megértjük, miben van Dickens ereje. Megpróbálták mások is utánozni a leírásnak ezt a fajtáját, de nem sikerült. Rendkívüli szemlélő tehetség kell, hogy valakinek a tökéletes jelentés sikerüljön Nem elég, ha egy udvarban megszámláljuk

az egymásra dobott korhadt fadarabokat; ha pontosan lerajzoljuk a falakat, amelyről lehullott a vakolat; ha meghatározzuk a szagokat, melyek a nyírkos repedésekből kiáramlanak. Mindez csak laza részlet, mely nem áll össze az emlékezetben. Dickens titka abban áll, hogy nála mindig valami érzelmi megindultság van, mely az egészet életre kelti. Ezt kölcsön venni, tanulni nem lehet; benne kell lennie az író lelkében, mint Dickensnél. Valami különös szenvedély ég benne állandóan, mely ragad, visz magával s kényszerít, hogy mindent az ő szemével, az ő megindult lelkén keresztül lássunk s elhigyjük neki, hogy a fáról lesodort falevelek nyöszörögnek az árokban s a fal repedéseiben megrekedt szél sír és jajgat, mintha szabadulásért könyörögne.

Szubjektiv jellemvonás ez, mely nem engedi, hogy úgy alkosson, mint egy epikus költő. Képzelmének sajátszerűsége minduntalan beleszól az objektiv munkába és átalakítja. Taine azt mondja, hogy Dickens képzelme a monomániákusokéhoz hasonlít. Nem ez az igazság. Dickens lelkében egy lirikus lakik elrejtőzve és befolyásolja az epikus költőt; kényszeríti, hogy az ő szemével lásson, halljon és képzeljen. Ez okozza azt is, hogy alakjai jellemzésénél olyan nagy egyenetlenségek vannak. Vannak alakjai, melyek közönyösek ránézve; ezek mesterien indulnak és rendesen tökéletesen is sikerülnek. Ha azonban szereti valamelyik alakját, ez a szeretet elragadja, oly erős lelki megindulás közben jellemzi, hogy nem tud mértéket tartani, egyoldaluvá válik, úgy, hogy mindig csak egyforma jelemvonásokat sorol egymás mellé. Ez az oka, hogy oly sok a tipus Dickensnél. De ez a lirai hajlam létrehozta egy egész új fajtáját az alakoknak, mely addig ismeretlen volt a regényirodalomban: a *gyermekeket*. Való, hogy ezt Dickensnek köszönhetjük. Ő fedezte fel, hogy a gyermeklélek rajza kifogyhatatlan kincsesbányája lehet az elbeszélő költészetnek. Erre csak olyan mélyen érző szív jöhetett rá, a minő Dickensé volt. Az objektiv költő sohasem szállt volna le a gyermekekhez s nem is boldogult volna velük. Annak, aki gyermeket akar rajzolni, lelkében gyermekké kell átalakúlnia; így tett Dickens s ezért tudta benépesíteni regényeit egész sereg gyermekalakkal, kiket úgy tudott jellemezni, hogy még évek múlva is megindulás vesz erőt rajtunk, ha rájuk gondolunk

Dickens regényei hű képét adják Angolországnak és társadalmának. Goethe azon mondása, hogy aki a költőt megakarja érteni,

az illető költő hazájába kell mennie, senkire sem talál inkább, mint reá. De itt egy éles disztinkciót kell tennünk az erények és a hibák elbirálásánál. Azt mondhatjuk: a jó, ami Dickensken van, a lángelme veleszületett kiváltsága; a rossz hazájának ajándéka. Vagy beszéljünk világosabban: a tizenkilencedik század angol társadalma kivánta, hogy Dickensnek hibái is legyenek. Shakespeare százada, mikor szabad volt mindent a maga nevén nevezni, rég mögöttünk maradt a ködös múltban A tizenkilencedik század Angolországban a képmutatás százada volt, amint ma is az. Ez a század azt kivánta, hogy a regények feltétlenül erkölcsösek legyenek, nehogy bárki is megbotránkoztatót találjon bennük. Ezért kerülni kellett a bűnök rajzát. Ez még nem baj! De kerülni kellett a szerelem végzetes hatalmának ecsetelését s a nagy szenvedélyek romboló erejének rajzát. Mindent úgy kellett alkotni, hogy a serdülő leányok is olvashassák s egy lapnál se essenek gondolkodóba. Ezért van az, hogy Dickens szerelmesei színtelenek, egyformák s a szerelem igazi lélektani rajzát sohasem kapjuk meg nála. És csodálatos, az erkölcsös Dickens mégis nagy tudott lenni, sohasem vált unalmassá. Az erkölcsöt, a szeretetet prédikálta, mégis népszerű lett az egész világon, anélkül, hogy erkölcsbirónak tartották volna. Mi az oka? Az, hogy ő a földerítés eszközeinek oly nagy készségével rendelkezett, mely szinte hihetetlen. Kifogyhatatlan humora mindent mulattatóvá tudott varázsolni.

Kell-e ennél szerencsésebb tehetség? Egy író, kinek lelke valóságos kincsesbányája a humornak s aki ebben a színes és vonzó alakban lopta lelkünkbe a szeretet tanításait s akitől mindnyájan könnyek közt nevetve tanultunk. Ez a tulajdonsága az, a miért Petőfi leginkább bámulta, pedig igazi nagy alkotásait még csak nem is ismerhette. Befejezésül fonjuk Dickens koszorújába a legnagyobb magyar költő alábbi érdekes nyilatkozatát, mely Petőfi úti leveleiben jelent meg: „Boz fölül van minden birálaton . . ez az egyetlen ember, kinek irigye vagyok, nem mintha őt tartanám a világ legnagyobb írójának, s azt hiszem, hogy utána mindjárt én következem, hanem azért, mert az ő küldetése legszebb, ő szerez valamennyi író közt legtöbb jó kedvet, ő nevettet meg legtöbbeket. Ez a legszebb küldetés a földön: másokat földeríteni. Oh, ha most hét mennyország van, az isten okvetlen még egyet fog teremteni s a nyolcadikba majd Bozot helyezteti, mint az emberiség legnagyobb jótevőjét, mulattatóját.“

Egyházi beszéd.*

Irta: Kovács Lajos.

Alapíge: Róm. VIII. 39. „Sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény el nem szakaszthat minket az Isten szerelmétől, mely van a mi urunk Jézus Krisztusban“.

Bármily formában imádta is az emberiség Istenét a különböző korszakokban, — egy magasabb lény után való vágyakozása, abban való hite minden időben megvolt. Ha a történelem nem szolgáltatna e tekintetben biztos adatokat, az emberi természet és a benne levő erők, vágyak és törekvések úgy is kétségtelenűl rávezetnének bennünket e következtetésre. A gondolkozás köréből nem lehet kikapcsolni azt a láthatatlan nagy erőt, mely az egész emberiséget s a nagy mindenség megszámlálhatatlan lényét fenntartja, élteti; mely minden teremtmény foglalkozási körét megszabja, törekvéseinek irányt jelöl, ösztönének és vágyainak kielégítésére utat nyit. Ha nem tudnók hinni, hogy egy magasabb erő: Isten az oka és forrása a világmindenség jelenségeinek és eseményeinek; ő a kiinduló pontja az emberi erő és akarat alkotó képességeinek, a jó és nemes tettekre hevítő érzelmeknek, a lélek fenségének, — akkor ezer meg ezer megfejthetetlen kérdéssel állanánk szemben folytonosan.

Jézus világosságot derített azokra a kérdésekre, melyek az Isten lényével és lételével, az ember mivoltával és rendeltetésével állanak kapcsolatban. Nehány szavával rendesen több homályt oszlatott el a kétkedő és nyugtalan lelkekről, a tévelygő gondolkozásról, mint amennyi eredményre századok folytán jutott a töprengő emberiség. Istent Atyának mondotta, ki alkotója és teremtője

* A Bedő Alberttől hirdetett pályázaton jutalmat nyert.

mindennek, atyja az emberiségnek; lélek, aki egyszerre minden helyen jelen van és munkálkodik; szeretet, kinek gondja van minden gyermekére, kinek akarata és tudta nélkül egy hajszál sem eshetik le fejünkről. Egyszerű és érthető szavakba öntött tanításai, világos kifejezésű, megragadó eszméi és felemelő igazságai gondolkozó lelkének, nagy szellemi erejének örök időkre szóló fenséges bizonyítékai. Midőn kinyilatkoztatta, hogy Istent lélekben és igazságban kell imádni; vagy midőn tudomására hozta az Isten országát keresőknek, hogy azt nem lehet megtalálni a hegyen, nem a városban, mert annak helye az emberi kebelben van és az embernek magának kell azt önmagában megalkotni, — azt az utat tárta fel a hívő lélek előtt, melyen a keresztény emberiség azóta folyton jár s melyen haladva remélheti csupán igaz boldogságát, lelke üdvösségét, melynek alapja az Istenben való igaz hit és bizalom, az iránta való tökéletes szeretet.

Erre az alapra lépett Pál apostol is, midőn komoly magábaszállás, benső lelki megvilágosodás után a Jézus eszméinek elkeseredett üldözőjéből azok tántoríthatlan harcosa és lelkes védelmezője, a kereszténységnek legnagyobb apostola lett. A Jézus tanításainak megismerése folytán új világnézet alakult ki lelkében, melynek hatása alatt Istenről való felfogása is megváltozott, akarata és céljai tisztábban álltak lelki szemei előtt. Megismerte az ő erejét; elhitte, hogy valóban „onnan felülről száll alá minden jó adomány és tökéletes ajándék, a mennyei Atyától". Minél inkább elmerült az Isten jóságának és szeretetének, hatalmának és bölcseségének vizsgálásába, annál inkább megerősödött lelkében a Jézus eszméinek igazsága. Minél többet munkált és fáradozott ez eszméknek a lelkekbe plántálásáért, annál erősebb és igazabb lett hite Istenben. A jézusi eszméknek diadalra juttatásáért és győzelméért nem riadt vissza az életnek semmiféle akadályától és megpróbáltatásaitól. Tűrt gunyt és megvettetést. Nem törte meg a gyűlölet és üldözés. Szenvedett hajótörést. Átélte a megkövezés, arculverés és bebörtönzés kinjait abban a biztos tudatban, hogy Istennek szeretete és segítő kegyelme vele van. Ha itt a sors lesujtotta, az élet megpróbálta, az emberi méltatlanság megsebezte, amott híveinek gyöngéd szeretete, lelkesedése és a győzelem reménye új lelket öntött belé. Ő mindenben Istennek kifogyhatatlan szeretetét látta. Azt a szeretetet, mely Jézusban, az ő életében, jellemében és cselekedeteiben oly fenségesen, oly megragadó módon nyilvánult. Egyetlen

célja, hogy e szeretetben való hite mind jobban erősödjék, növekedjék.

Im most is, az alapíge szavaiban, mily nagyszerű vallomást tesz hitéről! Nem egy ifjú könnyenhívőségével vagy csapongó képzelődésével és pillanatnyi lelkesedésével szól, hanem az élet küzdelmeiben sokszorosan megpróbált férfi komolyságával és tapasztalatával. Szava lelkesedésbe olvad át, majd a legbensőbb meggyőződésből fakadó hitté fokozódik: „Sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény el nem szakaszthat minket az Isten szerelmétől, mely van a mi urunk Jézus Krisztusban".

Mily fenséges megnyilatkozása az emberi léleknek! Mintha valami hatalmasan fennszárnyaló zsoltár hangjai csendülnének meg füleinkben, úgy hat az emberi lélekre ez az erővel teljes apostoli hitvallás. Érezzük, hogy az apostol lelkünkhöz szól. Saját hitét, saját már kiforrott meggyőződését foglalja szavakba, mely lelkében egy küzdelmes élet szakadatlan harcában öntudatosan alakult ki. Es ezzel egyszersmind oly magas célt jelől meg, mely minden embernek örök eszménye kellene hogy legyen. E magas cél, ez örök emberi eszmény nem más, mint felemelkedni arra a benső tudatra, arra a hitre, hogy *semmi sem szakaszthat el minket az Isten szerelmétől.*

Gyönyörű lelki magaslat! Lássuk

I. miként közelíthetjük meg azt;

II. minő áldása lehet annak az emberi életre.

I.

Pál apostol mintegy élettörténetének tanulságát, vizsgálódásainak eredményét foglalja össze e szavakban: „Sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény el nem szakaszthat minket az Isten szerelmétől, mely van a mi Urunk Jezus Krisztusban". Szavainak hallatára az az első kérdésünk, hogy miként emelkedhetünk fel erre a tudatra, e hitre? Miként közelíthetjük meg e lelki magaslatot?

Ha e kérdésre egyszerűen és röviden kellene felelni, azt mondanám, hogy küzdelemmel, nagy lelki küzdelemmel; az élet magasságainak és mélységeinek és minden helyeinek sokszori küzdelmes bejárásával. Mert — amint az apostol is kifejezi jelképesen — minden életnek megvan a magassága és mélysége. Miként a természet kebelén hegy és völgy, magasság és mélység több-kevesebb rendszerrel váltakoznak, úgy az ember életében is az öröm és

szenvedés egymást felváltva követik. A föld magaslataira is küzdelemmel és fáradsággal lehet feljutni, annál nehezebb a hit magaslatára felemelkedni, a lelki magaslatot megközelíteni. A föld magaslatainak is megvannak a veszélyei, valamint mélységének szakadékai és omlásai; így van az életben is. E veszélyek kikerülésére vagy legyőzésére ott ügyesség és hidegvér kell, itt pedig csüggedetlen lélekből származó hit.

Azt tudjuk, hogy bizonyos fokú hite van, kell lenni minden embernek, mert van lelke. A lélek Isten adománya. Isten minden ember lelkébe élő lelket lehelt Az emberi lélek rokon az isteni lélekkel; egy szikra abból. Az összeköttetés, a rokonság tehát az isteni és emberi lélek között tagadhatatlan. Még azok is, akik erőszakot követnek el magukon s hamis okoskodás alapján tagadni próbálják az Isten lételét s így a benne levő hitet is, nem tagadhatják meg a lelket önmagukban. A léleknek pedig megmásíthatlan tulajdonsága, hogy hisz. Hisz valamiben, egy magasabb valóságban, nevezzük bármi névvel. Vágyakozik, töpreng, szárnyára kél, bejárja a magasságot és mélységet, a közelséget és távolságot, az időt és az örökkévalóságot. Keresi az utakat a könnyebb megélhetésre, a boldogulhatásra már itt a földön. A multból tanulságot merít, a jelent könnyíteni és szépíteni igyekszik s a jövőre nézve megvannak vágyai és reményei. És a léleknek mindezen tulajdonságai és képzelődései és törekvései a hitnek a bizonyítékai. Még a legelvetemedettebb embernek is van hite egy vagy más alakban.

De itt arról van szó, hogy élő-e ez a hit? Megvan-e az ereje a növekedésre és a teljes kifejlődésre? Ez-e a mozgatója és táplálója mindazoknak az eszméknek, melyek lelkünkben forrongnak és kialakulnak, időről-időre testet öltenek; ez-e a rugója és irányítója azoknak a törekvéseknek és cselekedeteknek, melyeknek végcélja az élet boldogsága, a lélek üdvössége?! Mert ha nem, akkor nincs a mi nemesebb céljainkra vagy éppen Isten akaratára figyelmeztessen a jólét napjaiban, az öröm és boldogság mámoros pillanataiban, midőn oly könnyen születnek a merész álmok, a büszke és kivihetetlen tervek és nincs ami fenntartson a sulyos megpróbáltatásokban.

Lám Pál apostol oly fokú hitet állít elénkbe, mely fölött nincs hatalma az élet semminemű jelenségeinek; melyet nem gyöngít meg a csapás és szenvedés, nem zavar meg az öröm és jólét. Pál apostol oly hitről tesz bizonyságot, melynek ereje csak a Jézus lelkében és életében ragyogott szebben.

Emberek vagyunk mi is, mint volt Jézus, Pál apostol és a többiek, akik a jó és rossz napokban, a legnehezebb és legboldogabb pillanatokban is bizonyságot tudtak tenni hitükről. Az a lélek lakozik bennünk is, mely lakozott bennök. Meg van-e hát bennünk is a vágy és készség, az akarat és elhatározás az Isten szeretetének tudatában hordozni az élet „mélységeit“: a szegénység nyomorát, a betegség és bánat, a csapás és szerencsétlenség súlyát, a megpróbáltatások sokaságát? — avagy életünk csak gyarlóságot, tehetetlenséget, a könyörületesség és szeretet hiányát, a hit gyöngeségét, örökös elcsüggedést és reménytelenséget mutat, nem pedig a bennünk lakozó isteni erő mindent legyőző hatalmát?! És ti, akik azt hiszitek, hogy az élet „magasságait“ már elértétek, mert a szerencse és jólét karjaiban pihenhettek, mert az öröm és boldogság habzó pohara rendelkezéstekre áll; élvezetben és gyönyörben nincs hiány; kik elbizakodottságtokban felejtetek Istent, vallást, hitet és erkölcsiséget, kevélységtekben megvetitek az embert és erényeit, lenézitek a szegényt és alázatosságát, — nem gondoljátok, hogy mindezzel legszentebb javatokat pazaroljátok, lelketek szárnyát tépitek, melynek erejére és teljességére talán már a következő pillanatban oly nagy szükségetek lehet?! Hisz az élet képzelt magaslata, örökösnek hitt boldogsága helyett váratlan bukás, sötét mélység várhat rátok! Az ismerős költői gondolat mindíg igaz marad: „a sors játszva emel s mosolyogva ver le“.

De az Isten jelenlévő szeretetének érzete és tudata, a benne való hit fokozatosan növekedő ereje a mélységet is magassággá változtathatja, a szenvedést is örömre fordíthatja. Valójában csak az az élet értékes, mely a magasság és mélység veszélyeit sikerrel tudja legyőzni. Ebből fejlik ki a valódi boldogság, mely kicsiny helyen megfér, mint a bokor alján nyiló ibolya, de annál fontosabb szerepet játszik az ember életében a lelki magaslat felé törekvésben.

Az élet valódi magaslata nem gazdagságban vagy bőségben, nem kényelemben vagy gondatlanságban áll. A szegénység és alázatosság, a szűkölködés és becsűletesség irigylendőbb állapot, mint a kevély jólét és erőszakolt megelégedés. Ez könnyen porba sújt és megaláz; az ha megpróbál is, biztosan emel Istenhez. Az emberi élet igaz magaslata: a lelki béke és nyugalom, a lelkiismeret tisztasága, a híven teljesített kötelesség édes öntudata, a szeretet, jóság és igazság által sugalt cselekedetek gyakorlása, a sorssal való megelégedés, röviden: a lelki javakban való bővölködés, a hitben való-

gazdagság. Ide csak úgy tudunk felemelkedni, ha hitünket sem a képzelt boldogság csábításai és kisértései meg nem vesztegetik; sem a megpróbáltatások meg nem gyöngitik; csak ha a hit amott megtisztul, itt megerősödik; ha el tudjuk hinni, megtudjuk érteni, hogy bármily viszontagságos vagy örömmel teljes legyen életünk, Isten akarata nyilvánul bennük. Ő jelenti ki magát általunk; ha szivünk folyton azt sugja nekünk: *igaz az Isten és igazak az ő cselekedetei; jó és irgalmas az Isten s jósága és irgalmassága megmarad minden időben; az Isten szeretet és azokat próbálja meg akiket szeret,* de viszont, *akik Istent szeretik, azoknak mindenek egyaránt javakra vannak.*

E hitben növekedve, erősbödve, növekedni fog bennünk az Isten szeretetének biztató tudata; Istent közelebb érezzük magunkhoz és magunkat Istenhez; érezni fogjuk, hogy az ő gondviselő nagy ereje és őriző kegyelme jelen van, velünk van mindig, itt van mibennünk s önkénytelenül jő ajkunkra az apostol hitvallása: „Sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény el nem szakaszthat minket az Isten szerelmétől, mely van a mi urunk Jézus Krisztusban."

E hit, e lelki emelkedettség nem üres szólam, nem hiú képzelődés vagy ábrándozás; ez a szív ártatlan és szent vágya, minden hívő lélek örök eszménye, melynek megvan áldása is az emberi életre.

II.

Annak a tudatnak, annak a hitnek, hogy „semmi sem szakaszthat el minket Isten szerelmétől", megvan az áldása is az emberi életre ép úgy, mint a hitetlenségnek átka.

Minél mélyebben és komolyabban elmerülünk a magunk és mások életének megfigyelésében, az emberi cselekedetek vizsgálásában, annál inkább meggyőződünk arról, hogy a legtöbb bajnak, anyagi és erkölcsi romlásnak, elégedetlenségnek aligha más az oka, mint az igaz hit hiánya; és hogy minden megelégedésnek, békességnek és nyugalomnak, lelki jólétnek, tiszta örömnek és igaz boldogságnak az Isten szeretetében való mélységes hit a melegágya. E hit ereje — úgy érzem, mindig úgy tapasztaltam — megszépíti számomra az életet. Fényesebbé teszi még a napnak ragyogását is. Több csillogást kölcsönöz a virágok kelyhének. E hitet tudva, érezve magamban, nem ver le a fájdalom, nem ejt kétségbe a csalódás, nem szédít meg a váratlan szerencse, a hírnév és

dicsőség, lelkem nem épít légvárakat. Reményeimet biztos alapra fekteti, hogy azok meg ne szégyenítsenek. Arra késztet, hogy megbecsűljem egészségemet; Isten áldásának tartsam erőmet és munkakedvemet, vagyonomat és gazdaságomat; Isten szeretetét lássam gyermekeim szemeiben, mosolygásában, testi és lelki fejlődésében; úgy éljek, hogy látván mások az én cselekedeteimet, dicsőitsék a mennyei Atyát.

Oh sokszor bizonyult már igaznak, hogy a hit emberét a vihar el nem sodorja, a szerencsétlenség és veszteség érzete végképp le ne sújtja, mert az tudja, hogy a napsugaras égen felhőknek is kell olykor megjelenni, különben az emberi munka nyomán áldás nem fakad. Csak az eső és napsugár együttes termékenyítő ereje hozza meg a fáradság gyümölcsét s akár egyiknek, akár másiknak ktmaradása hiábavalóvá tesz minden munkát, minden szorgalmat és odaadást. A hivő lélek áldásainak kifejlődéséhez is szükséges az élet mélységeinek és magasságainak váltakozása. Ha folytonosan vagy csak az öröm, vagy csak a szenvedés jelentkeznék egyik-másik ember életében, ez a jelenség megfoghatatlanná tenné az Isten jóságát és szeretetét.

De Istennek jóságos ereje és a benne való hít áldása éppen abban nyilvánúl kiváltképpen, hogy a legnagyobb mélység ölén is magához tud ölelni s a magasságban is vezetője, irányítója és támasza marad az embernek. Nincs az életnek oly mélysége, hova a hít ereje és Isten szeretete le ne érne, hol enyhíteni és könnyíteni ne tudna; és nincs az a magasság, hol arra szükség ne volna. Az élet mélysége a hit erejének lüktetése nélkűl áldást nem termel. Olyan az, mint az anyaföld kebelén a mocsaras talaj. Megfojtja a nedvesség, elöli a víz bősége s legfeljebb csak haszontalan növény terem ott. Az emberi szívben is a szenvedés és fájdalom súlya alatt, ha hiányzik a világító súgár, könnyen gonosz indulatok ébrednek, élet és világgyülölet támad. De az Isten jóságában és szeretetében való hit egymásután hozza el a megenyhűlés és megkönnyebbűlés pillanatait, miként a termő völgy ölén ezer számra nyilik a szebbnél-szebb virág a napsugár mosolyára. Az élet magasságának, vagyis az örömnek, a jólétnek és boldogságnak hít nélkűl szintén nem lehet tartós az áldása. Olyan az, mint azok a hegyormok a természetben, melyeket legelőször és legközelebb talál a napsugár, de talán éppen ezért minden dísztől megfosztja, minden szépségét leperzseli, minden nedvét kiszívja s bár eső és napsugár

egyformán találja, mégis mindig kopár, mindig puszta. Az az élet azonban, mely tele van hittel és Isten szeretetével s úgy érzi, hogy ezek nélkül nincs igaz öröme és boldogsága — azokhoz a természeti magaslatokhoz hasonlatos, melyeket vadregényes erdőség koronáz vagy dúsan tenyésző fű, virág, bokor tesz kellemessé és kivánatossá; melyet megkeres a daloló madár, hogy vidám énekével élénkítse; hol szivesen pihen meg a fáradt ember, mert új erőt nyer további küzdelmére; hol felejti az ember búját-baját s mintha lelke szárnyra kelne, Istent látja a mindenség minden pontján, az ő jelenlétét érzi szíve mélyén. A hit nyomán mindenütt áldás fakad.

Oh az Isten jóságában és szeretetében való igaz hit mindenki számára mindig szép, gyönyörű magaslat. És e hit ereje megbecsűlhetetlen áldása minden életnek. Ez kölcsönzött oly fenséges történelmi jelentőséget és örök időkre szóló erkölcsi súlyt a Jézus életének és működésének. Ez avatta Pál apostolt a jézusi eszmék fáradhatatlan munkásává. A hit ereje és jóltevő áldása fénylett mindazoknak életében, akik valaha az emberiség vallási, erkölcsi és szellemi életének irányitói és megvilágositói voltak. Az Isten szeretetében való rendíthetetlen hit élt ama dícső elődeink lelkében, akik a múlt idők nagy küzdelmeiben, mikor híteszméinkért és igazságainkkért élet-halál harcot kellett vívni, egyházunk nem egyszer sülyedő hajóját megmentették, a csapkodó és hánykodó hullámokban fentartották s mert úgy érezték, hogy nekik szól első sorban a Jézus bátorító szózata: „Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti atyátoknak, hogy adjon nektek országot", mert hitték, hogy „az igazságot útjában semmi fel nem tartóztathatja", mert lelkükbe volt írva a szent igazság, hogy „egy az Isten s nincs más ő kivűle" — a régi alapot megtartották, mikor lehetett építettek, hogy mi, egy boldogabb kor buzgó gyermekei tovább építhessünk, s a haladás és fejlődés oly magaslatára jussunk, hol biztosnak láthatjuk jövőnket s tovább, fölebb emelkedésünket. Oh lehet-e valakinek több jogosúltsága az apostol szavainak hangoztatására, mint nekünk, hiszen egész történelmünk annak a bizonysága, hogy „semmi sem szakaszthat el minket az Isten szerelmétől"! ?

A hit áldása ma is ott van mindenütt, hol a lelkek az Isten szeretetének érzetében magasra emelkednek. Ott van ama boldog és megelégedett család életében, melynek tagjai szívében-lelkében a legtisztább szeretet fénye sugárzik, miként a völgy ölén a játszi napsugár. A hit áldása az a megkönnyebbülés és megnyugvás is,

mely szeretteink elvesztése fölötti fájdalmunkat megenyhíti és elviselhetővé teszi. Ez az, ami beköti a vérző sebet, meggyógyítja a lelki fájdalmat, békét és nyugalmat szállít a viharzó kebelbe, világot gyújt a sötétségben, ujabb reményt kelt a csüggedés, a sikertelenség és reménytelenség lesújtó pillanataiban. És az emberi kebel békéje és nyugalma, a lelki megvilágosodás és minden megújuló reménység, a hit világának e magaslatai s annak minden áldása mind-mind azt beszélik nekünk, hogy „sem magasság, sem mélység, sem semmi más teremtmény el nem szakaszthat minket az Isten szerelmétől, mely van a mi urunk Jézus Krisztusban."

Tekintsetek csak saját éltetekre és az ismerős példákra, ai. s lehetetlen meg nem látnotok, hogy az Isten jóságában és szeretetében való hitnek mily nagy áldása van minden életre. A mi egyházunk is mindig arra törekedett, hogy minél nagyobb mértékben éreztesse a hit erejének áldását a szivekben. Legszentebb célja volt, minél közelebb emelni az embert a hit szárnyain Istenéhez. E szószék is e nagy cél szolgálatában áll. Vajha minél magasabbra emelnének bennünket az itt elhangzó eszmék a hit világában! Vajha a jelen alkalom is erősebbé tette volna hitünket Istenben s keblünk amaz érzelmében látszana meg áldása életünkön, mely ama legszebb hitvallásra késztet bennünket minden időben, hogy „semmi sem szakaszthat el minket Isten szerelmétől." Amen.

KÜLÖNFÉLÉK.

Vargyasi id. Daniel Gábor báró. A király vargyasi id. Daniel Gábort, Udvarhely megye nyug. főispánját, a magyarországi unitárius egyház tiszteletbeli főgondnokát, egyideig főrendiházi tagot és törvényes utódait bárói rangra emelte a közügyek terén szerzett kiváló érdemei elismeréséül.

A családnak, amely 1396-ig, Daniel Balázsig tudja kimutatni leszármazását, két tagja a korábbi évszázadokban kapott báróságot, de ezeknek utódai teljesen kihaltak. A család első báró tagja István volt, aki Pekri Lőrinc kuruc-tábornok hadsegédeként kezdte pályafutását s a tábornok leányát, Polixenát feleségül véve, 1735-ben kapott bárói rangot. Leányát, Daniel Polixena bárónőt, báró Wesselényi István vezette oltárhoz és ebből a házasságból származtak a későbbi Wesselényi bárók, kiknek élete és működése elválaszthatatlan a magyar szabadságharc történetétől. A családban másodiknak Lőrinc kapott báróságot 1754-ben, amikor már ezredes és Gudenus Eleonora bárónő férje volt; később kir. táblai biró lett. A mostani kitüntetést, amely id. Daniel Gábort érte, voltaképen a Daniel-család régi bárósága megujításának tekinthetjük. A kitüntetett báró 1824-ben született és a jogot Marosvásárhelyen hallgatta Dosa Elek híres református jogtanártól. 1848-ban beutazta Német- és Franciaország egy részét, azután a régi Marosszék, majd Küküllőmegye közigazgatásánál, később pedig a guberniumban és az udvari kancelláriánál szolgált. 1848-ban a szabadságharc kitörésekor visszatért Erdélybe, gazdaságába s mint nemzetőr teljesitette honvédelmi kötelességét. A nevezetes agyagfalvi gyűlésen az erdővidéki székelyek nagy lelkesedés mellett kapitánynak választották, majd pedig segédkormánybiztosnak nevezték ki, feladatává tevén többek közt, hogy a Magyar-Hermányban öntött ellenséges ágyukat kobozza el. 1861-ben kapott hivataláról 1862 elején az összes közigazgatási tisztviselőkkel lemondott. 1865-ben Udvarhelyszék főkirálybirája lett, 1867-ben pedig az Andrássy-minisztérium megalakulása alkalmával tevékeny részt vett az alkotmányos élet felujulásának mozgalmaiban. Ő volt Udvarhelyszék utolsó főkirálybirája és Udvarhelymegye első főispánja. Ez utóbbi állásától 1891-ben vált meg, amikor nyugalomba vonult. Mint főispán, sok nevezetes közintézet létesitését kezdeményezte vagy támogatta úgy kulturális mint anyagi eszközökkel. Alatta létesült a székelyudvarhelyi főreáliskola, a megyei kórház, a Mária Valériáról nevezett kisdedóvó, a most is virágzó Udvarhelymegyei takarékpénztár, a héjasfalva-székelyudvarhelyi vasút, a megyei gazdasági egyesület, a székelykereszturi tanítóképzőintézet stb. Az összes intézeteknél viselt elnöki állások dotációját állandóan és következetesen jótékony célokra forditotta.

1861-ben az udvarhelyi unitárius egyházkör, 1870-ben a székelykeresztúri gimnázium felügyelő-gondnokává választatott. 1876-ban az árkosi zsinat az egyház főgondnokává választotta. E tisztében méltó utóda volt ama őseinek, akik az egyház életében mint főgondnokok maradandó érdemeket szereztek maguknak s halhatatlanná tették nevöket. Ő vetette meg az alapját a székelyudvarhelyi unitárius hitközségnek és a székelykeresztúri unitárius gimnázium kifejlesztésére irányuló törekvésnek ő volt egyik leglelkesebb s mindig a legelső sorokban küzdő irányítója. Az ő egyházi főgondnoksága alatt rendezték az unitárius püspök és az unitárius gimnáziumi tanárok fizetését és építették föl az unitárius kollégium hatalmas monumentális épületét ama másfélmillió korona Berde-féle hagyaték segélyével, amelynek ugyancsak Daniel főgondnoksága idejében jutott az egyház birtokába. Világéletében férfias nyiltság, egyenes szókimondás, puritán hazafiasság jellemezték s a közpályától való végleges visszavonulását akkor valósította meg, amikor a Fejérváry-féle darabont kormány ült az alkotmányos minisztérium örökébe. Rauber Mária bárónővel kötött házasságából két fia van életben, Daniel Gábor báró, belső titkos tanácsos, a képviselőház volt alelnöke, Korányi professzor veje és Daniel Lajos báró, aki a család ősi birtokán, Vargyason gazdálkodik.

Minket unitáriusokat ez a kitüntetés nemcsak azért érintett kellemesen, mert az egyház életében nagy érdemeket szerzett e főrendű családunkat érte a királyi kegy, hanem azért is, mert a királyi kézirat kiemeli a báró urnak az unitárius egyház tiszteletbeli főgondnoka minőségét s ez elismerésben rejlő dicsőségnek egy-egy súgára az egyházat is éri, mint erkölcsi testületet.

Kivánjuk, hogy e kitüntetést még sokáig élvezze a főgondnok úr s a királyi kegy legyen hathatós eszköze annak az áldásos munkának is, melyre utódai részéről az egyház reménykedve tekint.

Nemzetközi unitárius missziói Társulat. Wendtének, a nemzetközi tanács általunk is ismert és nagyrabecsült titkárának, aki 1910-ben a Dávid Ferenc emlékünnepélyen minket is megtisztelt látogatásával, egy igen érdekes indítványát mutatta be a brit- és külföldi unitárius Társulatnak közelebbről tartott ülésén Bowie titkár úr. E szerint Wendte azt ajánlja, hogy azok, akik az amerikai, angliai és magyarországi unitárius mozgalmakkal rokonszenveznek, alkossanak együtt egy missziói Társulatot az unitárius elvek és eszmék terjesztésére a polgáriasult világban a következő szabályzattal:

1 *Cél*: Az amerikai, nagybrittaniai, magyarországi s más országok unitárius egyházait annak öntudatára ébreszteni, hogy szélesebb körű missziói kötelességre vannak hivatva s erre az idő is alkalmas és egyesíteni azokat abból a célból, hogy igyekezzenek terjeszteni és előmozdítani az unitárius elvek szerinti vallásos gondolkozásmódot és életet a világ népei között.

2. *Szellem:* Abban a hitben, hogy Isten soha sem hagyta magát tanúbizonyság nélkűl az emberiség történetében, a Társulat a magáévá teszi és hasznára fordítja a legmesszebb menőleg az igazságnak és jóságnak minden vallásos hitben nyilvánuló elemeit a maga missziói törekvéseiben, állandóan hirdetve az embereknek mindenütt a szabad, szellemi, észszerű, gyakorlati vallás előnyeit és erejét.

3. *Módszerek:* A létező unitárius szervezetekkel összhangban működve is, a társulat mégis inkább felszabadító eszmék és jóra indító érzelmek terjesztésére szenteli magát, mint egyházak alapítására; arra fog törekedni, hogy az őszinteség, tisztelet és rokonszenv szellemét mozdítsa elő, tartsa fenn, amennyire csak lehetséges, minden országban a maga nemzeti életét és intézményeit és hogy részesítse azokat a hit, remény és szeretet nemes eszméinek éltető hatásában.

4. *Tagság:* Minden vallásos szervezet, amely évenként legalább egy fent sterlinget ad, két tag által képviselheti magát. Minden személy, aki évenként legalább 10 shillinget ad, a társulat tagja lesz és gyűlésein szavazati joga lesz. Akik 10 shillingnél kevesebbet adnak évenként, szintén tagjai lesznek a Társulatnak, de szavazati joggal nem birnak.

5. *Tisztviselők:* A Társulat tisztviselői egy elnök, 10 alelnök (annyi országból választva, amennyinek képviseltetése gyakorlatilag szükséges), egy pénztárnok, egy titkár és 6 tag. Ezek a tisztviselők jelenleg az Amerikai Unitárius Társulat, a Brit és külföldi Unitárius Társulat és a magyarországi unitárius egyház konzistóriuma által választatnak meg, abban az arányban, amint ez később megállíttatik. Megbizatásuk 3 évre szól. Az ily módon megalakitott választmányra bizatik a Társulat dolgainak intézése.

6. *Székhelyek:* A Társulat székhelyei jelenleg lesznek 25 Beacon-utca Boston, Mass, az Amerikai Egyesült-Államokban, tisztviselői karokkal Londonban, az Essex-Hallban és Kolozsvárt, Magyarországon.

A Brit- és Külföldi Unitárius Társulat Wendtének ezt az inditványát átadta a Társulat végrehajtó-bizottságának, azzal a felhivással, hogy tegye azt komoly és rokonszenves figyelme tárgyává. Wendte valószinüleg nekünk is meg fogja küldeni ezt az indítványát.

A Brit- és Külföldi Unitárius Társulatnak ugyanezen ülésén az elnök mély rokonszenvvel és tisztelettel emlékezvén meg minden hit és faj vértanuiról, akik a mult korszakokban a lelkiismeretért szenvedtek, ezek között azokról, akik 300 évvel ezelőtt az unitárizmus előharcosai voltak és hálásan ismerve el a vallásos szabadelvűségnek és szeretetnek a különböző vélemények között jelenben nagy előhaladását, beszédét azzal végezte, hogy a hősies állhatatosságnak ezek a példái szolgáljanak példányképül mindazoknak, akik még most is üldözést szenvednek, kérve Istent, hogy a bigottság és türelmetlenség szellemének legkisebb maradványait törölje ki teljesen Anglia s más országok keresztény egyházaiból.

Sharpe Emilia k. a. azt inditványozta, hogy a végrehajtó-bizottság ezt is figyelembe véve, adjon ki még ez évben egy kis emlékkönyvet az unitárius vértanukról; mert egy ilyen kis könyvecske szerinte igen hasznos és kedvesen fogádott lesz. Az elnök megigérte, hogy a bizottság ezt is figyelmére fogja méltatni.

f.

A jezsuitákra vonatkozó törvény Németországban. Az *Evangelischer Bund* egyik utóbbi számában olvassuk: A német birodalomban, a reformáció hazájában nem szellemi harc foly a felekezetek között, hanem a belső politikai helyzet zavarosságát jellemzően mutatja az, hogy a centrum Róma és Wittenberg harcát a szellemi térről a politikai hatalom területére vitte át. A centrum a maga politikai hatalmát arra használja, hogy a türelmetlen ultramontanizmus egyházpolitikai igényeit minden területen, az egész vonalon érvényesítse, hogy a katholikus világnézet legyen a mértékadó tényező a reformáció szülőföldjén. Ezzel a kath kisebbség politikai befolyását gyarapítja az ev. többség hátrányára és zavarja a néprétegek békés együttműködését. Aki a centrum erejét növeli, az nemzeti és ev. értékeket kevesbít, mert az ultramontanizmus politikai uralma a német protestántizmusra és a nemzeti kulturára egyenesen káros.

A centrum az új birodalmi gyülés elé egy *türelmi javaslatnak* nevezett törvénytervezetet nyujtott be, melyben a jezsuitákat kitiltó törvény eltörlését kivánja. Könnyű elgondolni, hogy mit jelent ez a törekvés az evangélikusokra s általában a német protestantizmusra nézve. De a nemzeti érdekek veszedelmét is hangoztatták széles körökben. A centrum a szociáldemokráciával egyesül, hogy a vallásszabadság nevében a jezsuiták beengedését követeljék. Ez ellen kell az ev. szövetségnek fellépnie; ki kell nyitnia a nép szemét, hogy ez egyenes kihívás a katholikusok részéről. Nem szabad elfeledni, amit *Perrone*, az ünnepelt jezsuita-professzor 1862-ben írt: „Már a protestantizmus szó hallatára borzalom kell hogy átjárja a katholikusokat, gonoszabb, mint gyilkos támadásra, mert a protestantizmus és pártolói a vallás-erkölcsi világban olyanok, mint a fizikai világban a pestis és pestis-betegek és a protestánsok minden országban minden cudarság és erkölcstelenség söpredéke".

Csoda-e, ha az ilyen gondolkodás még ma is védelmezi az eretnekek üldözését, gyilkolását s jogosnak tartja az inquisitiot? Az ev. szövetségnek ki kell bontania zászlóját, hadd gyüljenek alája testvéries egyesülésben az összes protestánsok, mert itt a német kultura egészséges nemzeti alapjainak fenntartásáról és megvédelmezéséről van szó. A szövetség fel fogja emelni a szavát s rettenthetetlenül protestálni fog a jezsuiták visszaengedése ellen. Nem szabad visszajönniök, mert az ember nem lakik egy fedél alatt olyannal, aki szülői nevét beszennyezte, aki már a beköltözéskor magával hozza azokat az eszközöket, melyekkel a fedelet, a házat le akarja rombolni; olyannal, aki aláássa társainak fegyelmét és erkölcsét s istentelen, gonosz szellemet terjeszt. Ezt tették a jezsuták, midőn Luthert a leggonoszabb rágalmakkal illették; kiknek semmi eszköz nem volt méltatlan, melyet ev. népek leigázására használhattak; akik egyenetlenséget szitottak házastársak, szülők és gyermekek között. S mindezt azért, hogy jöjjön el — nem az istenországa, hanem a pápáé. És a jezsulták azok, akik a kétszinűség szomorú morálját képviselik a hazugságot, a sikamlós tág lelkiismeretet, a hizelgő kegyhajhászást megengedik. Mi egészségesek akarunk maradni s ezért nem maradhatunk egy fedél alatt olyanokkal, kik az erkölcsi betegség csirát ültetgetik. Ez egyszerűen nem megy. Ez ránk nézve a magasabb néphigienia legfontosabb kérdése.

Halotthamvasztás. A székes főváros pénzügyi bizottsága elhatározta egy krematorium felállitását s a köztemetői bizottság is magáévá tevén az ügyet, a kérdés a közgyűlés elé került, amely heves viták után a felállításra szükséges összegeket megszavazta. A nyugati népek példáját követve, rövid idő alatt talán nálunk is emelkedni fognak halotthamvasztó kemencék. E kérdéshez való állásfoglalásunkat röviden jelezve, kimondhatjuk, hogy hittani szempontból nem emelhetünk kifogást a holttestek elégetése ellen. Azonban a kérdésnél pro és contra még sok szempont merülhet fel, melyekkel most nem foglalkozhatunk. Érdekesnek tartjuk azonban közölni a porosz nemzeti ev. egyház főegyháztanácsának a halotthamvasztásnál követendő eljárásra vonatkozólag a lelkészek számára kibocsátott útasítását:

„A consistorium, a közzsinattal egyetértőleg, továbbra is abban a hitben van, hogy az egyháznak joga és kötelessége a temetkezés ősrégi keresztény szokásának fentartását elősegíteni és nem támogatni a hamvasztás gyakorlatának behozatalát. Ennélfogva kijelenti, hogy a protestáns lelkész nem kötelezhető a hamvasztási szertartásnál való közreműködésre; azt a kérdést, hogy részt vegyen-e abban, vagy nem, az ő lelkiismeretére és személyes belátására bízzuk. Közreműködését nem fogja megtagadni oly gyászszertartástól, amely a gyázháznál fog megtartatni a holttestnek a krematoriumba való elszállítása előtt. Ha közreműködését oly szertartáshoz kérik, amely a krematórium termében fog véghez menni, meg fogja kivánni, hogy e terem kinézésében semmi olyas ne legyen, ami az egyházi szertartás megtartásával disharmóniában állana és hogy a szertartás véget érjen, mielőtt a koporsót a kemencébe helyeznék; a lelkésznek nem szabad beleavatkoznia abba, ami abban a pillanatban történik, midőn az elhunyt hamvai fölött rendelkeznek".

Bibliát a nép kezébe. Igen érdekes vita folyik a Chistliche Welt tavalyi és idei évfolyamában a bibliáról. Úgy gondoljuk, hogy olvasóinkat is fogja érdekelni, ha megismerkednek a vitában felmerült gondolatokkal.

A kérdést a hamburgi *Classen* veti fel. Kijelenti, hogy ő a Luther bibliáját nem tudja olvasni. A többi közkézen forgó biblia-forditások (Weizsäcker, Kautzsch, Stage) pedig tanulmányozni jók, de arra nem, hogy lelki nyugalmat és épülést találjunk bennök Az emberek érdeklődnek Babylonia története s az őskeresztyénység iránt. De ki veszi a kezébe a bibliát, hogy ezekről abból olvasson? Fölveti a kérdést: mi az oka annak, hogy a bibliát ma nem olvassák? Az okokat külsőségekben keresi és találja meg. Egyik okúl azt adja, hogy a bibliát még ma is úgy nyomtatják, mint a 16. században. Aztán a két oszlopos nyomás is elég furcsa, a sorok ezzel megrövidülnek; a versek számai az olvasást nehézzé teszik. De legnagyobb nehézség a Luther nyelve. Luther óta a szórend megváltozott, az igeformák megrövidültek, a szók jelentése módosúlt A Luther kátéját északi német gyermekekkel tárgyalni akarni, sikertelen vállalkozás volna. Inkább nyelv-, mint vallástanítás lenne az. Megnehezíti a biblia olvasását még egy csomó haszontalan anyag, nevek, zsidó törvények, földrajzi táblák stb.

Új népi bibliára van szükség, amely ne a 16. század elavult egyenruhájában jelenjék meg. A bibliát nyomassák úgy, mint minden más könyvet

s ha a versek számozását még nem lehet elhagyni, a számok kerüljenek a lap szélére. A részek címeit teljesen meg kell változtatni úgy, hogy történetileg tájékoztassanak, rövidek legyenek s a tartalmat jelezzék. Ami a nyelvet illeti, a Luther nyelvét meg kell tartani, mert e nyelv epikus ereje ma is utólérhetetlen. De hogyan? Az új testamentumi leveleket csaknem egészen újan kell fordítani. A Páléit Luthernél nem lehet érteni, itt ő csak kommentator.

Ki csinálja ezt? Meg kell bizni két vagy három teológiai magántanárt, kiknek van rá kellő idejük, a zsidó és görög nyelvben alapos ismeretük, filológiai képzettségük és lelkesedésük. 30-60 filléres önálló füzetekben kell kiadni új beosztással.

Classennek *Schuster* felel (1912. 2. sz.). Hangsúlyozza, hogy az utóbbi években e kivánalmak tekintetében igen sok történt; különösen az *iskolai* bibliák e követelményeknek jórészét — kivéve talán a külön vásárolható füzetekben való megjelenést — megközelítik, szinte mondhatnók: megvalosítják. A Luther nyelve modernizálása tekintetében eltérnek a vélemények, de megegyeznek abban, hogy minden *hibás* forditását ki kell javitani; érthetetlen vagy félreérthető mondattűzéseket vagy kifejezéseket, tehát archaismusokat is *lehetőleg* javítani kell. Egyébként a Luther nyelve erejét és sajátságát meg kell őrizni s a szükséges javításokat is *lehetőleg* a Luther szókincsével és stilusában kell adni.

De az anyag *kiválasztása* nehéz kérdés; az anyag elrendezése irodalmi, eszthétikai szempont szerint, amint Classen ajánlja, nem való iskolai bibliába; valamint a füzetekben való megjelenés sem. Az anyagból azt kell kihagyni, amit pedagógiailag adni lehetetlen s ami unalmas.

Risch A. szerint mélyebben van az oka annak, hogy a bibliát ma már nem lehet igazi népkönyvnek nevezni. Nem a biblia alakjában, hanem szellemében. Hogy a mai ember nem örömmel veszi kezébe a bibliát, annak oka nem a szokásos nyomás, mely az összefüggő olvasást zavarja, nem a Luther nyelve, melyet ma nem beszélnek, nem az a nagy anyag, mely a vallásos kedélyre nem hat épitően. A mai emberek más szelleműek, más világban élnek, más céljaik, más érdekeik vannak, mint a biblia.

A 19. század fejlődése sem a keresztény életnek, sem a bibliának nem kedvezett. Ritkán okozott még század *tisztán szellemi* tekintetben annyi romlást, mint ennek második fele.

Most minden valószínüség szerint a tisztán szellemi érdekek ellenhatása következik. Ha egyszer a vallási szükségletek érezhetőbbé lesznek, akkor megint kapva kapunk a biblia után. Mert az egész világirodalomban nincs oly könyv, amely vallásos kedélynek azt tudná nyújtani, amit a biblia nyújt. De ilyen szellemi változást fölidézni, nem áll egy ember hatalmában.

Sokszor felhangzott napjainkban az a kivánság, hogy a bibliát, különösen annak történelmi részeit, a most szokásos *versekbe osztás* nélkül, folyó szedéssel kell nyomni. Ezt a kivánságot *Risch* helyesli, de nem vár nagyon sokat tőle. Vannak már ilyen német bibliák, de azok sem nagyon kapósak. A *részek címeit* is a bibliai tudományok haladásának megfelelően kell megváltoztatni. A Luther nyelvének kiméletlen modernizálása azonban lehetetlen és közelebbről nézve valódi bűn volna utolérhetetlen értéke és szépségével szemben.

Óva int attól, hogy egy helyett sok bibliát adjanak a nép kezébe. Elég baj az, hogy az egyházi énekes könyv sokféle. Ne tetőzzék a meglevő bajt még újjal is. És nem a Luther nyelvét kell toldozni-foldozni, hanem az ő szellemében *teljesen újra alkotni!*

Aki erre vállalkozik, tőle függetlenül, nagyobb tudással a mai nyelv érzékével is sokszor fog Lutherrel találkozni.

A mai bibliafordítások — dacára tudományos előnyeiknek és mai nyelvüknek — soha sem fogják Luthert helyettesiteni, mert nem fognak vallásos hangulatot kelteni az olvasóban. Luther imádkozva fordította a bibliát, az ő fordítása vallásos élményből eredett. Az ótestamentumnak népies fordítása még nincs. Modern nópbibliát megrendelésre csinálni nem lehet. Nem elég oda egy kitűnő exegeta minden tudománya sem.

De a bibliát nem volna szabad régi részeiből szétszedni s újra és máskép összerakni, miként Classen kivánja. Mert hiszen nem állunk még az elött az alternativa előtt, hogy vagy a népbibliáról, vagy a biblia hagyományos beosztásáról kell lemondanunk. Risch nemcsak, mint keresztény és theologus, hanem mint filologus és történész is tiltakozik Classen javaslata ellen. *A* biblia nem olyan könyv, melyet egyszerre az első laptól az utolsóig érdeklődéssel olvashatnánk. Az új beosztással sem lesz olyanná. A lelki üdülés és épülésnek nem olyan könyve, hogy minden fejezete felüdithetné az olvasó vigaszra szoruló lelkét. A biblia egyetemes jellegé épen az adja meg, hogy irodalmi műfajok kereteibe nem illeszthető. Csoda-e hát, amit Classen emlit, hogy mai munkások első olvasásra a bibliában nem tudtak tájékozódni?

De keresnünk kell az útakat és módokat, melyekkel a bibliát a nép előtt kedvessé, keresetté tegyük. S itt a *vallásoktatást* kellene megfelelő módon átváltoztatni. Ma az ifjúság úgy távozik az elemi és középiskolákból, hogy nem tud mit csinálni a bibliával. Itt van a hiba, nem a biblia körül. A mai embernek nem szabad azt mondani: itt a biblia olvasd! Mivel az iskolai és konfirmációi oktatás hiányos, elö kell késziteni a népet, be kell vezetni előadások, prédikációk, népszerű iratok által a biblia olvasásába. Becses segédeszközök erre az előkészitésre az *iskolai bibliák* és *bibliai olvasó könyvek.*

Nők a teológiai fakultáson. A berlini egyetem teológiai fakultása azt a határozatot hozta, hogy nők is jelentkezhetnek a licenciátusi vizsgálatra. E határozatot az tette szükségessé, hogy 1908 óta nök is beiratkozhatnak a teológiai fakultás hallgatóiul s a beiratkozottak száma azóta folytonosan szaporodik.

Kerületi ifjúsági tornaversenyek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a folyó iskolai évben az ország négy nagyobb városában, u m. Kassán, Pécsett, Komáromban és Kolozsvárt kerületi ifjúsági tornaverseny tartását határozta el. A kolozsvári tornaverseny idejét jun. 1. és 2. napjára állapitotta meg s ide útalta a kolozsvári, nagyszebeni és nagyváradi tankerületekben levő összes középfokú intézeteket, gimnáziumokat, reáliskolákat, felső kereskedelmi, polgári iskolákat és tanitóképző intézeteket. A verseny adminisztrativ ügyeinek

vezetésével a kolozsvári tankerület főigazgatóját bizta meg. Egy-egy kerületi verseny költségeire egyenként 6000 K-t utalt ki. Ez összegből fogják fedezni a kisérő tanárok napidíját is, még pedig 20 tanulóig egy, 40 tanulóig kettő, 60 tanulóig három kisérő tanár díját. A tanuló ifjúságnak kedvezményes vasúti jegyeket helyez a miniszter kilátásba.

A középiskolai tanárság státusrendezése. A közoktatásügyi minisztérium az állami középiskolai tanárság státusrendezését — az utóbbi időkben közzétett kinevezésekkel — végre-valahára végrehajtotta, az igazságnak megmegfelelően, minden jogosulatlan kedvezés kizárásával. Ezzel a tanárságnak már hosszú évek óta forrongó közhangulatát lecsendesítette s figyelmét igazi hivatásának megfelelően, az iskola belső életére a nevelés- és oktatásügy kérdésére terelte. Reméljük, hogy az állami tanárok után minél hamarább a felekezeti tanárok előléptetésére is rákerűl a sor.

A hazai zsidóság gyűlései. A zsidók február. 20-án Budapesten az ország 250 zsidó hitközsége kiküldötteinek részvétele mellett országos értekezletet tartottak, mely egyértelemmel kimondotta, hogy az izr. vallásfelekezet, az abban kialakúlt különböző pártok és árnyalatok ellenére, közös története, ősi hite és a hazai törvények és jogszolgáltatás tanúsága szerint, egységes és oszthatatlan, mely két vagy több felekezetre nem bontható. Ez alapon orsz nagygyűlés tartását határozta el, melynek feladata lesz, hogy a négy évtized óta egyenetlenségben és széttagoltságban szenvedő felekezetben az egyetértés és béke helyreállítására minden intézkedést tegyen meg, hogy így részére az önkormányzat egységes alapon biztosíttassék. E határozat végrehajtására országos bizottságot küldtek ki, melyet azzal is megbiztak, hogy tegyen az orsz. nagygyűlésnek javaslatot a rabbik és hitközségi tisztviselők jogállásának biztosítására s országos nyugdijintézet létesítésére. Végül az értekezlet kifejezte óhajtását, hogy minden igaz „vallástárs", pártoskodást és haragot félretéve, legjobb belátása és tudása szerint az egységes magyar zsidóság részére kivívandó egységes autonomia érdekében közreműködik.

A neológ zsidók e gyűlése után febr. 27 28-án az orthodox zsidók országos képviselete űlt össze Budapesten, hogy állást foglaljon a neológ zsidók egyesülési törekvéseivel szemben. Frankl elnök megnyitó beszédében a közgyülés lelkes tüntetése mellett kijelentette, hogy a béke a hazai zsidóság körében csak úgy biztosítható, ha az orthodox és neológ felekezet, amelyeket mélyreható vallási ellentét választ el egymástól, külön-külön autonomiában szervezkedik. Károsnak mondja a neológusok törekvését az egységes szervezet megteremtése érdekében és határozati javaslatot terjeszt be, mely kimondja, hogy a neologusok és orthodoxusok két különböző felekezetet alkotnak, melyek vallás-szervezkedési közösségben a legsúlyosabb lelkiismereti kényszer nélkűl nem élhetnek; nincs az a hatalom, mely az orthodoxus zsidóságot a neológusokkal való vallásfelekezeti egyesülés bármely formájára vagy a közös autonómia elhatározása fölött tanácskozásra is rábírhatná. A zsidóság belbékéje és felekezeti érdekei csak akkor lesznek minden irányban megóva, ha mindenik felekezet önkormányzati szervezetét a maga számára kiépiti.

Ezek a mozgalmak és határozatok világosan mutatják, minő mélyreható ellentétek választják el a hazai orthodoxus és neológus zsidó hitfelekezetet.

A jezsuiták terjeszkednek. „Restaurare omnia in Christo“, — ez a Merry Del Val pápai államtitkár jelmondata s ennek igyekeznek érvényt szerezni magyarországi katonái is Bus Jakab provinciális vezérletével és Tom csányi páter assistenciája mellett. E jelmondat megvalósítása Magyarországon — mint mindenütt, ahol a jézsuiták uralkodtak, vagy befolyásra tettek szert — a legsötétebb idők visszatérését jelentené, azokét az időkét, amikor az egyház nem a lelkekre gyakorolt gyöngéd befolyás útján, hanem a legszörnyűbb hatalmi eszközökkel uralkodott az állam és a társadalom felett. A magyarországi jézsuiták, úgy látszik, eléggé klérikális szelleműnek tartják a mai magyar kormányt és eléggé elernyedtnek a mai társadalmat arra, hogy ellenök föllépni ne merjen, mert egyre nagyobbarányú tevékenységet fejtenek ki, egyre merészebben vetik ki hálójukat a magyar közélet behálózására. Miután a kath. főpapok nagyrészét befolyásuk alá kerítették, most arra törekednek, hogy a magyar főúri világot is érdekeik szolgálatába állítsák. Erre fog szolgálni az a nagyszabású nevelő intézet, amelyet a kalksburgi jézsuita kollégium mintájára Budapest közvetlen közelében: Rákosszentmihályon szándékoznak felállítani s amelynek rendeltetése lesz, hogy a mágnások és vagyonos urak gyermekeit nevelve, őket a türelmetlen s a XX. sz. szellemével ellentétes jézsuita törekvések számára megnyerje. A dolog annyira haladt, hogy a rend az intézet számára a telket (80,000 □-öl) 400,000 koronáért már meg is vásárolta s azon még a tavaszon megkezdi a templom, a nagyszerű konviktus és 8 osztályú gimnázium építését, amelyek a testi nevelés és sport minden nagyúri kellékével föl lesznek szerelve.

Alkohol ellenes nap az elemi iskolában. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1911. évi nov. 10-én kelt 3182 eln. számú rendeletével a magyarországi összes ellemi iskolákban az alkohol elleni küzdelem előmozdítására úgynevezett „alkohol ellenes nap“-nak megtartását rendeli el. E nap felveendő a többi iskolai szünnapok közé s annak ünnepélyes jellege az által óvassék meg, hogy a tanítói kar a növendékeknek az alkohol káros következményeiről tartson előadást. A minisztérium a tanítók munkájának megkönnyitése végett egy kis füzetben alkalmi előadást bocsátott közre. Gyakorlati szempontból ezen intézkedésnek, amely valószinüleg külföldi mintára készült, nagy horderejе van, mert tagadhatatlan az, hogy a zsenge gyermeki lélek a legfogékonyabb s a kis gyermekeket kell mintegy bele nevelni abba, hogy az alkohol mily óriási veszedelem úgy az egyéni, mint a társadalmi élet szempontjából. Ethikai szempontból az egyháznak a legkészségesebben kezet kell nyújtania az államnak ezen törekvés előmozdítására.

Budapest népessége 1910-ben. A statisztikai hivatal összeállította az 1910. évi népszámlálásnak Budapestre vonatkozó adatait. Érdekesnek tartjuk egy nehány fontosabb adat közlését. A *főváros lélekszáma 880371*. A közönségben, amely azt várta, hogy fővárosunk a milliós nagyvárosok sorába emelkedik, némi csalódást keltett e szám. Az utolsó évtizedben a fejlődés nem volt oly rohamos, mint az előző időszakban, aminek az oka első sorban a

nagy lakásinség és a drágaság volt, amely a népességet a fővárossal többé-kevésbbé összeépült szomszédos községekbe szorította ki. Az *életkor* tekintetében feltűnő, hogy a 6 éven aluli csoportban visszaesés mutatkozik. Talán csak nem a Franciaországban régóta észlelt és sokszor felpanaszolt elnéptelenedés réme kisért e jelenségben? Mindenesetre szomorú dolog, hogy a fővárosi születések arányszáma az utolsó évtizedben rendkívüli mértékben leszállott. A 6 éven aluli gyermekek száma még abszolut számban is kevesebb mint 10 évvel ezelőtt.

A házasságban élők száma 10 év alatt 26·3%-kal szaporodott. Minthogy pedig most ugyanannyi gyermek születik Budapesten, mint 10 évvel ezelőtt, ebből azt lehet következtetni, hogy a házasságok szaporodása csak az improduktiv házasságok számát növelte s a születési arányszám csökkenése a valóságban még nagyobb, mint a milyennek az arányszámok mutatják.

Az összes *irni-olvasni* tudók száma az összes népesség 84%-ának felel meg. Ha azonban — helyesebben — az irni-olvasni tudókat csak a 6 éven felüli népességhez viszonyítjuk, az arányszám 92·5%-ra emelkedik. Az 1900. évi számlálás alkalmával az előbbi arányszám csak 77.2%, az utóbbi csak 87·6% volt. A javulás e tekintetben tehát kielégítőnek mondható.

A *felekezeti viszonyokra* vonatkozó adatokból megtudjuk, hogy a róm. katholikusok és az ág. hitv. evangelikusok arányszáma csökkent, ami azonban nem lehet feltűnő, mert az eddigi népszámlálásoknál is lehetett észlelni. Meglepő azonban, hogy a zsidók arányszáma, mely eddig mindig emelkedett, most változatlan maradt. Valószínüleg része van ebben annak, hogy a zsidók rendkívül nagy természetes szaporasága ujabban erősen csökkent. Az unitáriusok lélekszáma 1900-ban 1058 (0·1%), 1910-ben 2120 (0·2%) volt. A szaporodás tehát 100%, ami a főváros nagy vonzó erejének tulajdonítható.

Ami az *anyanyelvet* illeti, az utolsó 10 év alatt ismét egy jelentős lépést tettünk a főváros teljes magyarosodása felé. A magyarság aránya ugyanis 79%-ról 85·9%-ra emelkedett. Megindult a németség rohamos fogyása, amely népszámlálásról-népszámlálásra nagyobb mérveket ölt. 1880-tól 1890-ig 5000-rel fogyott a németség, 1890-től 1900-ig már 16000-rel, 1900-tól 1910-ig már közel 26000-rel. A magyar nyelv térfoglalását jelzik azok a számok is, melyek az idegen ajkúak magyar nyelvtudására vonatkoznak 1900-ban az idegen ajkúak közűl csak 57·3% tudott magyarúl, 1910-ben már 71%. A magyarúl nem tudók száma 10 év alatt leszállt 65760-ról 36196-ra. Ha a magyarságot is számba vesszük, 1900-ban a népességnek 91%-a, 1910-ben pedig már 95·9%-a beszélte a magyar nyelvet.

Az Országos Református Lelkészegyesület választmánya a lelkészi fizetés rendezése ügyében. A választmány erélyes agitáció kifejtésére határozta el magát. A képviselőház elé terjesztendő kérvény aláírására felkérik az orsz. képviselők nagy részét. Az ülést dr. Balthazár Dezső püspök, az egyesület elnöke nyitotta meg. A többek között a következőket mondotta:

— Nem a munka és a bér rideg kérdése ez a fizetésrendezés, ahogy sokan feltüntetni szeretik, akik a jólét szférájában madártávlatból nézik s így nem látják a maga valóságában s nem érzik át a nyomort. Nem a

napszámos és napszám mérlegszerű kérdése ez, mintha ideál nélküli, haszontalan szolgák volnánk, akik a bér oldalán rideg konzekvenciával keresnénk a szolgálatunk egyenlegét, hanem a családfő becsületének kérdése, amit a feleségünk orcáján az aggodalmak barázdái olvasnak reánk s amit gyermekeink nélkülözéséből a szemrehányás kiált felénk. A nyomorúság ideálizmusával nem tudjuk a feleségeink orcáját felderíteni s a szegénység mártiriuma sohasem fogja, ha még olyan magasztos volna is, kiteljesíteni a gyermekeink neveltetési költségeit. Többes szám első személyben beszélek, habár az én földi sorsom útvonala ez idő szerint a nyomorúság sivatagján felül emelkedve vezet. De a lelkemben érzek valami szent kényszert, hogy azonosítsam magamat a nélkülözőkkel; érzek annál a szeretetnél fogva, a mely Pál apostol szerint »nem keresi csak a maga hasznát«. Ha nem szenvedem is együtt velük a szükséget, sokszoros mértékben akarom kivenni a részem abból a küzdelemből, a mit a szükség megszüntetése igényel; mert úgy tartom, hogy a szegénységnek adós a jólét, s ezt az adósságot legalább is erkölcsi illendőség letörleszteni.

Téves ideológiában mozognak azok, akik a fizetésrendezés iránti törekvésnek olyan természetet tulajdonítanak, mintha az ellenkeznék a lelkészi állás és hivatás ideálizmusával. Igénytelen nézetem szerint, ha a tanári, birói, képviselői, a miniszteri fizetés nem szállítja le a tudomány, az igazság, a haza szolgálatának ideálizmusát s ha az efféle fizetések rendezése iránti törekvés sohasem hozatott szomszédságba a tudomány, az igazság, a haza fel- s eladásának gondolatával; akkor szofizma vagy rosszakarat nélkül nem lehet a lelkészi fizetés rendezésére való törekvés incidenséből jól érthető célzásokat tenni ősökre és hősökre, akik a hitért feláldozták az életüket is. Hátha a hitünk veszélyeztetve lenne, mi sem lennénk az ősöknél és hősöknél alábbvalók. De idáig még nem láttuk a jelét, nyomát, hogy a mostani 1600 és a kért 2400 korona fizetés közti különbözetért apostasiát követelne tőlünk valami láthatatlan tényező, mint a hogy nem láttuk azt sem, hogy a tanári, birói, képviselői és miniszteri fizetések rendezésének a tudomány, az igazság és a haza elárulása lett volna az ára. Még akkor érhetne bennünket vád, ha meglévő tisztes megélhetésből törekednénk valami fényűzési standardba. De mikor a tisztes megélhetés hiánya miatt jajdúl fel a nyomorúság; akkor el kell némúlni minden gáncsoló szónak és átalakulni a segítés szavává.

Attól kezdve, hogy Lévi nemzetségének kiadták a nemzeti jövedelemből a tizedet, sohasem láttuk, hogy az Isten-szolgálat normális konzekvenciája az anyagi nyomorúság lett volna, sőt az állam ennek ellenkezőjére éppen nálunk fényes példát adott. Fájdalom, hogy a fényes példa hatása alá elfelejtette bevonni a református papságot, talán abból a szociális szempontból, mert ez a papság családos s abból a nemzeti szempontból, mert ez a papság magyar.

Végre le kell számolni ezekkel a dolgokkal a nagy nyilvánosság előtt. Leálcázni minden hipokrizist, amely e körül fonódott és a magyar társadalom felvilágosításával, segítségül hivásával s a világi sajtó támogatásával megtörni azt az igézetet, amely a hivatalos egyház legjobb indulatú törekvését is meggátolja s a mely képes a kormányt a szószegés bizonyára neki sem tetsző erkölcsi torturája elé állítani.

Más tárgyról megnyitómban nem kivánok szólani, mert nem akarom a legégetőbb kérdés fontosságáról a figyelem legkisebb töredékét sem eltéríteni.

Az evangelikus lelkészek szintén mozgalmat indítottak fizetésrendezésük ügyében. 150 lelkész kidolgozott egy fizetésrendezési tervezetet, amelynek lényege az, hogy az ev. lelkészeknek 24 0 K évi alapfizetése lenne, amely azután a korpótlékok alapján 35 évi szolgálat után 5400 K-ig emelkednék. A tervezet kiterjeszkedik az egyházközségek osztályozására is; ezeket 7 osztályba sorozza a *stólák nélkül számitott javadalmazás* szempontjából. A o. osztályú egyházközségben a javadalom 5400 K-nál magasabb, a lelkész korpótlékot nem kapna, az I. osztályúban a javadalom 5400—4900 K, a lelkész egy pótlékot kapna a 30. szolgálati évtől kezdve, a 2. osztályúban kettőt a 25., a 3. osztályúban hármat a 20., a 4. osztályúban négyet a 15, az 5. osztályúban ötöt a 10., a 6. osztályuban hatot az 5. szolgálati évtől kezdve. E tervezet keresztűlvitelére a kongruán kívűl az államtó 1363747 K volna szükséges.

A dunántúli ref. egyházkerület múlt évi közgyűlése érdekes és jelentős határozatot hozott, mikor kimondotta, hogy „a középiskolák tanári székeinek betöltésénél lehetőleg lelkészi képesítéssel is biró tanárok alkalmaztassanak“. A közgyűlés a határozat megvalósítása felé az első lépést is megtette, midőn kimondotta, hogy „a saját kerületi teológia növendékei közűl egyes kiváló és arra alkalmasnak látszó ifjakat a tanári pálya elvégezhetése végett“ anyagilag támogat. Nem tudjuk, mi volt oka ez indítvány beterjesztésének s elfogadásának. Annyi azonban bizonyos, hogy nem válna sem általában a nevelésnek, sem pedig a vallásos-egyházi szellemnek hátrányára, ha ilyen irányban mi is gondolkoznánk valamely kezdeményezésről.

Új magyar görög katholikus püspökség. A napi lapok hiradása szerint a király új magyar püspökséget állít fel a gör kath. magyar hívek számára. Az új püspökség alá 127 egyházközség fog tartozni s 180000 lélek fölött fogja a lelki felügyelet jogát gyakorolni, akik közűl 160000 tiszta magyar ajkú. Ezek majd az oláh helyett görög liturgiát és magyar szent beszédet kapnak s nem lesznek többé annak a veszélynek kitéve, hogy az oláh istentiszteleti nyelvvel magyarságuktól megfosztassanak. A gör. kath. magyar hívek — akik eddig ruthén vagy oláh kormányzat alatt állottak — magyar egyházi szervezethez fognak jutni. Hosszú idők óta vajudik ez a kérdés, míg végre a kormány a Vatikánnál a nemzeti álláspontot érvényesíteni tudta. Az új magyar püspökség székhelye Nyiregyháza lesz, melynek lakossága túlnyomó részben protestáns.

Textus húzás. Mezőtúr ref. közönsége papot választ. A jelölt lelkész meghallgatására kiküldött bizottság különös feltétellel áll elé. Azt kivánja, hogy a jelölt *kihúzott textus*ról egy órai gondolkodás után beszédet mondjon. Szabolcska azt felelte erre a feltételre, hogy ő kihúzott textusról még a római pápa jövedelmeért sem mond beszédet.

Gyászhírek. *Egyed Ferencné,* szül. *Gábor Lídia* életének 74. évében f. évi febr. hó 29-én Homoródszentpálon végelgyengülés következtében meghalt. Halálát fájdalommal siratják Egyed Ferenc nyug. unitárius lelkész, kivel egy félszázadot csaknem meghaladó időben példás, mintaszerű életet élt és gyermekei, Miklós és Balázs és unokái, akiket szive teljes melegével szeretett. — *Sárosi Jenő,* a kolozsvári állami tanítóképzőintézet első éves növendéke ápr. 18-án az országos Karolina kórház belgyógyászati klinikáján hosszas és kinos szenvedés után jobblétre szenderült. Méltán jajdulnak fel a bánatos szülők, nagyanya és testvér: „Jőjjetek és lássátok meg, vajjon van-e olyan bánat, mint a mi bánatunk. A mi fiaink elvétettek tőlünk s velök eltünt minden földi örömünk, reményünk. A porig sujtattunk. A legmélyebb bánat könnyeit hultatjuk". Valóban csak az az erős hit nyujthat vigasztalást a bánatos szülőknek, hogy akiket az isten szeret, megostorozza azokat, hogy magához felemelje. Legyen vigasztalásúl e hitük s pótolja ki a gondviselés egyetlen leányukban mindazt a nagy reménységet, melynek elomlásán most fájó szívvel búslakodnak.